

ԴՐՈՇՆԿ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

ԱՒԵՏԻՍ ՄԱԼՕԵԱՆ

Մեր աչքի առաջ պատկերանում է ահա պարզ, անպա-
ճոյճ Աւետիսը, իր հանդարտ, բայց վճռողական դէմքով,
իր հեղ ու խելացի հայացքով: Շիտակ, աշխատող, սիրող
ու սիրւող, վտանգի երեսին համարձակ նայող մեր թանկա-
զին ընկերը այլեւս չկայ:—Նրա փշուած ոսկորները հան-
դրատանում են ստոր հողի տակ...

Մարտեանը ուսուցիչ էր իր
հայրենի Ալէքսանդրոսով քաղա-
քում: Տաճկահայաստանում տե-
ղի ունեցած նորանոր անցքերը,
սահմանազլուում կատարւած յե-
ղափոխական շարժումները չէին
կարող անցնել առանց Աւետիսի
սրտում խոր հետք թողնելու:
Նա դեռ պատանիական հասա-
կում սկսեց հետաքրքրւել իր
տաճկահայ եղբարց վիճակով,
սկսեց քիչ քիչ մասնակցել յե-
ղափոխական շարժման և 1891
թ. վերջնականապէս մտաւ «Հ.
Յ. Դաշնակցութեան» մէջ:—Ու-
սուցչական պարապմունքներից
դուրս, աղատ ժամերին նա պրա-
տում էր քաղաքից քաղաք, գիւ-
ղից գիւղ, քարուղելով, յորդորե-
լով ամեն տեղ: Ո՞ր գիւղացին
չէր ճանաչում նրան. ո՞վ չէր
լսել նրա ժողովրդին հասկանալի
լեզուով պատմածները, նրա խրա-
խույժ և քաջալերութիւնը: Այդ բոլոր ճանապարհորդու-
թիւնը նա կատարում էր ոտով: հազամ ամենապարզ հա-
ղուստ և չստեր:

Ամեն անգամ նա վերադառնում էր ընկերների մօտ հոգե-
կան առատ պաշարով, աւելի մեծ ոգեւորութեամբ, աւելի
մեծ յուսով դէպի ժողովրդի ջերմ մասնակցութիւնը յեղա-
փոխական գործին:

Աւետիսը ժողովրդական մարդ էր բառիս բուն նշանա-
կութեամբ. չափազանց խոտապահանջ դէպի իր անձնաւո-
րութիւնը, դէպի անձնական կարիքները, դէպի հասարա-
կական փողոն ու գոյքը: Նա չէր խորշում ոչ մի աշխա-
տանքից, լինէր այդ մտաւոր, թէ ծանր ֆիզիքական: Նա
յանձն էր աւնում ամենադժար և վտանգաւոր գործեր,
ամենայն սառնասրտութեամբ տանում էր ձեռնարկածը, և

չնորիւ իր նախազեւած գործունէութեան և ձեռք բերած
հմտութեան մտում էր միշտ յաջող, միշտ անվտանգ:

1894 թ. Մարտեանը որոշեց անցնել Ալաշկերտ: Մի կող-
մին էր թողել իր ընտանեկան անապատ պայմանները,
ծեր ծնողաց թախանձանքը. նրան կանչում էր այլ կենդա-
նի գործ: Նա վճռեց թողնել ընտանիքը փոքր եղբոր յու-
սով, հրաժարւել կեանքի բոլոր քաղցրութիւններից ու ըն-
կերներից, գնալ Տաճկահայաստան իր եղբայրների հետ լայ-
լինել, նրանց հետ տանջւել և նրանց հետ գործել:—Մա-
լօսանների կարիքը խիստ էր
Տաճկահայաստանում:

ԱՒԵՏԻՍ ՄԱԼՕԵԱՆ

Մարտեանի գնալը յետաձգեց
անակնկալ պատճառով: Տեղա-
կան կոմիտէն նրա մնալը անհրա-
ժեշտ էր համարում: Կուսակցու-
թիւնների միացման անունը
հարստահարող մի խմբակ պա-
ռակտումներ էր գցում գաւառ-
ներում, միամիտներին շլացնե-
լով իր դիմակով: Բայց իրապէս
ուշենալով անձնական միտում-
ներ:

Մարտեանը, որ իր ուղղամտու-
թեամբ քիչ չէր նպաստել այդ
բախտախնդիրներին, հող ձեռք
բերել խրատւած անցեալի փոր-
ձերից, շատ կարուկ վարեց այդ
փառամտների հետ և թող չը
ուսեց, որ իր ու իր ընկերների
անաչառութիւնը շարունակեն
հարստահարել Այդպիսով մաք-
այ գործը երկդիմի չղջիկներից
Ս. Ասող տարին կռիւ տանելով

յեղափոխութեան թշնամիների դէմ, վերջապէս 1895 թ.
յաջողելուց Տաճկահայաստան անցնել:

Զատիկ տօներին Աւետիսը սահմանազլուին էր: Չնայելով
ընկերների աղաչանքին, որ Զատիկի գիշերը մնայ իրենց
մօտ, նա որոշեց այդ նւիրական օրը տաճկահայ եղբայրների
հետ տօներ:—Նա ուշք չդարձրեց նաեւ այդ օրւայ ցրտին
ու անձրեւին և ոգեւորւած իր դաղափարով, սուք գրեց
Տաճկահայաստան, երկու ընկերների հետ միասին: Անգութ
բնութիւնն էլ կարծես միացած բարբարոս տաճիկ գաղան-
ների հետ, կամեցաւ մի անգամից իր բոլոր դառնութիւնը
թափել Աւետիսի գլխին:—Մարտեան անընդհատ տեղացող
անձրեւն ու սաստիկ բուքը մոլորեցրին խեղճերին ճանա-
պարհից և մինչև լոյս մանածեցին ուսաց սահմանից
25-30 րոպէ հեռաւորութեան վրայ գտնւած քրդարնակ

գիւղիկն Ղարաքիլիսէ կոչւած սաճկաց կորդոնի շուրջը: Ասանիկ անձրուը մի կողմից, թուք ու ցուրտը միւս կողմից յաճանապառ արին այն մարդուն, որը իր կեանքում ոչ մի վտանգի առաջ չէր ընկնուել: Ուժատապառ ընկան նոքա, այլեւս անընդունակ իրենց ճանապարհը շարունակելու: Լուսաբացին նկատում են քրդերը եւ գինւորների օգնութեամբ ձերբակալում են նրան իր երկու ընկերներին հետ եւ կողոպտելուց յետոյ հրացանը հետը՝ տանում են սահմանապահ զօրքի հրամանատարի մօտ:—Այստեղ անգութ բռնակաշները ս ա ս տ ի կ ծ ե ծ ի ս ա կ մ ա հ ա ց ն ու մ են ն ր ա ն—Դիակը յանձնում են նոյն Ղարաքիլիսէ գիւղի հայ լսանութեամբին, որը մի փոս փորելով թաղում է նրան իր բոլոր յոյս ու վառ ցանկութիւնների հետ, իսկ երկու ընկերներին բանտարկում են:

Մեռաւ, այո՛, մեռաւ Աւետիսը, բայց նա անմահ կը մնայ իր ընկերների, իր ճանաչողների սրտում եւ յեղափոխութեան պատմութեան էջերում:—Նրա օրինակը դեռ շատերին պիտի ոգեւորէ, դեռ շատերին պիտի գործի, ասպարէզ քաշէ:

Մեռաւ Աւետիսը 32 տարեկան հասակում, թողնելով դստն սպի ու վշտի մէջ իր ընկերներին:

Թանկագին ազատութեան համար „Ն. Յ. Դաշնակցութիւնը“ շատ զոհեր է տւել եւ դեռ շատերն էլ պիտի տայ առանց յուսահատուելու, առանց վնասելու:

Հանգիստ ոսկերացող հայրենեաց սուրբ գործի քաջարի պիւճուր, հանգիստ ոսկերացող, ազնիւ յեղափոխական՝

- „Թէեւ բազում քեզ խլում է մեր գրկից,
- „Բայց նա երբէ՛ք կարէ ջնջել
- „Քո անունը մեր սրտից“:

Ա Մ Ե Ն Բ Ա Ն Թ Ո Ղ Է Ք

Մարդու ամենավեճ զերը ազատութեան համար մղած կռուումն է: Այդ սուրբ կռւի առաջին փուլը հրեւոյն է երիտասարդութիւնը. նոյնպէս երիտասարդութիւնն է, որ իր արագ բարախող ու մաքուր սիրով գե՛տ է տնում բունակալ թշնամու առաջին շիկացած գնդակին:

Ազնիւ, գազափարական երիտասարդութիւնը քանդում է այն աճնը, ինչ որ կաշկանդում է մարդկային սիրան ու հոգին, նա յեղաշրջում է ազգերի կեանքը եւ ստրկութեան շղթաները խորտակելու համար բռնութեան դէմ մղած կռւի՝ ամբողջ ծանրութիւնը իր ուսերի վրայ առնում:

Հայ ժողովրդի ազատութեան կռիւն էլ երիտասարդութիւնը սկսեց եւ բաւական եռանդով առաջ տարաւ:

Այսօր այդ կռիւը ահագին ծաւալ է սաացել, յեղափոխական երիտասարդութիւնը այսքան տարւայ մղած կռուում իր ընկերների մաքուր ու սուրբ արիւնքով ներկել ու ողողել է Հայաստանի ամեն մի անկիւնը: Այդ արիւնքը զուր չէ հօսեր—Ահա հերոս հորիզոնում

պլլում են ազատութեան վարդազոյն շողերը: Հասկ է հայկական կեանքի խորհրդաւոր ու վեճ վայրկեանը. մեր վառ իղձերը իրականանալու վայր են: Այդ բուրբ լաւ ածնում եւ զգում է մեր թշնամին, նա վերաւորած վագրի նման ամեն ձիգ գործ է դնում, լարում է իր բոլոր ուժերը եւ ուզում է մեզ խեղդել մեր արիւնքով՝ իր վառօդի մտով:

Մեր կռիւը դեռ չէ վերջացել, նա աւելի կատաղի կը լինի:

Մեր թշնամին հեշտ չի ընկճւի. մեր ազատութիւնը նրա մահն է:

Մեզ հարկաւոր է թշնամու կատաղութեան հաւասար եռանդով կուռել:

Հայ երիտասարդներ, ըոպէն ճակատագրական է վճռուում է մեր բազմաբարձար ազգի եւ կիսաւեր հայրենիքի բախար—լինել չլինել:

Ժողովրդի միակ յոյսը յեղափոխական երիտասարդութիւնն է. նա որչափ սոււար, որչափ եռանդոտ եւ որչափ անձնէր լինի, այնքան հեշտ կը լուծւի մեր սուրբ դատը, այնքան շուտ կը ջախջախւի մեր թշնամին, այնքան էլ շուտ մենք ազատ կը լինինք: Եւ այն ո՞ր երիտասարդն է, որ չի ցանկալ ազատ ժողովրդի զաւակ լինել եւ չի ոգևորւիլ ազատութեան փառաւոր մարտով:

Հայ երիտասարդներ, բախաւոր աստղի տակ էք ծնւել եւ մեծացել, առաջին հայ յեղափոխական հերոս զօհերի կապնեւորով էք դաստիարակւել, թողէ՛ք ամեն բան, դպրոց եւ արւեստ, ծնողք եւ սիրելիք, եկէք ասպարէզ, անցէ՛ք ընկած հերոսների տեղը, մտէ՛ք յեղափոխական կարմիր դրօշակի տակ՝ ձեռք-ձեռքի տակը առաջ տաննէք մեր սուրբ մարտը, հարւած հարւածի ետեւից հասցնենք մեր թշնամուն. նա արդէն հոգևորքի մէջ է, խոխուում է, խեղդւում է, պի՛նդ սեղմնը նրա արիւնքաբաժնի կոկորդը՝ խեղդամահ աննէք...

Պ Ո Ւ Ս Ո Յ Ն Ե Ր Կ Ա Յ Կ Ի Մ Ա Կ Ը

Օգոստոս 14-ի հերոսական կռիւը անհուն տպաւորութիւն մը թողած է ամեն կարգի մարդկանց վար: Այդ կռիւը, զոր բուռ մը քաջեր տաճիկ բռնակալութեան դէմ մղեցին, թէեւ համեմատաբար նեղ սահմանի մէջ կատարուեցաւ, բայց հրաշալի արդիւնքներ տուաւ: Ընդհանուր համոզումն այն է, թէ այդ կռիւն իր մէջը տարօրինակութիւն մը եւ գերբնական ոյժ մը ունէր ու մինչև այսօր շատերուն համար անլուծելի հանելուկ մը մնացած է:

Օսմանեան պանքի գրաւումը եւ տինամիտներու ըսքանչելի արդիւնքները սարսափելի վախ մը ազդած են

իւրաքանչիւր այլազգայ վրայ իսկ պանքը դրաւող անձնւերներու յաղթական ելքն ու մինչև շոգենաւ փոխադրելը, յեղափոխականներու բարոյական ազդեցութիւնը այնքան բարձրացուցած է, որուն նմանը ցարդ կարելի չէր եղած երբէք տեսնել:

Յիմար և ամարդի կառավարութիւնը «Ժիրոնդ»-ի վրայ ակունները կրճտացնելով, իր արիւնարբու կատաղութիւնը անմեղ ժողովրդին վրայ թափեց. բայց թէ որքան սխալեցաւ իր ծրագրին մէջ, ատիկա հետևանքները ցոյց տւին: Թէև հազարաւոր անմեղներ անանարար մորթեցան, բայց անգամ մ'ալ ապացուցւած եղաւ, նոյն իսկ եւրոպացիներուն աչքին առջև, թիւրք կառավարութեան բարբարոսութիւնն ու վայրագութիւնը, ոչ միայն անգէն հայերուն, այլ ամբողջ քրիստոնէից դէմ: Չարդը կուոյն յաջող ելքն ապահովեց:

Ճիշտ է, որ զինւած խուճապն ու կառավարութիւնը սպաննեցին հայերը, բայց յեղափոխականներն ալ յաջողեցան հազարաւորներ Ալլահին մտ ուղարկել: Տարբերութիւնը այն եղաւ, որ ջարդած հայերը անգէն էին, մինչդեռ տաճկաց կողմանէ վար ընկնողները բոլորն ալ լաւ կերպով զինւած էին: Յաղթութիւնը մեր կողմն է:

Պոլիս այժմ տարբեր կերպարանք մ'առած է: Գաւառացի բոլոր բեռնակիրները, մաքսէն, խաներէն և վաճառականներէն վտարւած և պստրւած են կառավարութեան ձեռքով և ասոնց տեղ թիւրք, քիւրտ և խրւաթ դրւած են. իսաներու և փողոցներու բոլոր գաւառացի մանրավաճառները, ջրավաճառներն ու սրճարարները, նաև գաւառացի յանձնակատարները պստրուեցան իրենց հայրենիք (°) առանց ունեցած հաշիւին կարգադրելու, որով իւրաքանչիւրը ահագին փասներ ունեցաւ:

Պոլսեցի մանրավաճառներուն արգիլւած է այրելի նիւթեր և դեղերու վերաբերեալ բաներ ծախել, արտունւած են միմիայն ծխախոտ և ծխախոտի թուղթ Շատեր չկրնալով ապրիլ՝ խանութնին գոցած են:

Թիւրք կալւածատէրերը իրենց կալւածներէն վնասած են հայ բանւորները, վախնալով, որ իրենց քով ունեցած տինամիսները յանկարծ կը պայթին ու կալւածները կը փասուին. մանաւանդ թիւրք տուններու տակ գտնւած խանութներէն հայ վարձւորներուն շատերը արտաքսւած են:

Տինամիտը, որուն թիւրքերը «խումպաքա» կը յորջորջեն, անանկ սարսափելի երկիւղ մը ձգած է իրենց մէջ, որ մինչև իսկ հայ խանութներէն առևտուր ընելու կը վախնան: Կարելի է իրենց սարսափը մեծ չելար, բայց անմիտ կառավարութիւնը գրաւուածները ի ցոյց դնելով և այդ պատկառելի կլորներուն որ աստիճան վտանգաւոր ըլլալը թիրթիրուն մէջ հրատարակել տալով, վախը ընդհանրացուց և հիմնական ըրաւ. աւելի լաւ:

Ցուցադրութեան մէջ, ասանց քաբսիլի տինամիտ-

ներու դարակին վրայ հետևեալ յայտարարութիւնը փակցուցած էր. «Ել աօգուներմասըն»--ձեռք մի դըպցնէք:

Ահաւասիկ թէ ինչ կը մտածէ ինքնակոչ տեղապահը, պաշտպաններու խժոժութեանց և դինամիտ-պոմպաներու մասին: Այս մտածումները ամփոփեց իր մէկ քարոզին մէջ, որ խօսեցաւ Խաչի տոնին, Մայր-եկեղեցւոյ մէջ:

« . . . . Ինչպէս որ հայերէն մաս մը, ազգասիրութիւնը մոլեռանդութեան հասցնելով, վերջին դէպքերու պատճառ եղաւ և շատ մը անմեղներ և խեղճ զինւորներ զոհեցին, այնպէս ալ թիւրք խուճապը, որ մոլեռանդ է իր ազգութեան և ազգակիցներուն պաշտպանութեանը համար փոխադարձը գործած է: Ո՞վ է մեղաւոր. թիւրք խուճապը, որ իր ազգութիւնը պահպանելու տենչով խժոժութեանց դիմած է, թէ՞ անիծեալ հայերը, որ խաղաղութիւնը վրդոված և կայսերական զօրքերու վրայ «պոմպա» նետած են . . . .

« . . . . Կառավարութիւնը խուճարարներու մեծ մասը ձերբակալած է, փոքր մաս մըն ալ՝ եթէ յաջողած է փախչել, այլևս չը կարող վերագառնալ, ձեռք առնւած ազգու միջոցներու շնորհիւ: Պոմպաները գտնուած են, մանաւանդ ոստիկանութեան աչալուրջ հսկողութեան շնորհիւ գործատեղին ալ յայտնւած է և բոլոր գործիքները, կաղապարներն ու նիւթերը գրաււած են: . . . .

«Աղջիկ մըն է շինողը իր եղբայրներու հետ, որոնք ձերբակալուեցան. անիծեալ ըլլան իրենց սերունդով միասին. այդ տունէն 5-6 հաա պոմպաներ հանւած են, իւրաքանչիւրը 25 քիլոնոց, եթէ տտոնցմէ մէկ հաաը գործածուէր, բաւական էր ամբողջ Պոլսը օդը հանելու. . . .

Գաւառան Բարդողիմէոսի բերնէն ասկէ աւելի լաւ քարոզ սպասել կարելի չէր. եթէ նոյն ինքն՝ արիւնարբու սուլթանը ներկայ եղած ըլլար, պիտի զարմանար, թէ ինչպէս բառ առ բառ կրկնեց իր տւած դասերը:

Գաղթականութիւնը մինչև օրս կը շարունակէի. ստոյգ թիւրք չենք գիտեր, բայց 40000-ի հասած է: Պոլսոյ փողոցները լեցւած են կահարատիքով—խիստ աժան, բայց վրան անգամ նայող չկայ: Ամսոյս սկիզբը օտար երկիրներու համար դրասորտ» տրւելը արգելուեցաւ:

Գոցւած շուկան 12 օրէ ի վեր բացւած է. բայց դեռ վարձող բնաւ չկայ: Շատ վաճառատուններ գոցւած են, առևտուր չկայ, դրամ չկայ, ապահովութիւն չկայ: Բոլոր թաղերը ոստիկաններով, ոստիկան-զինւորներով, քաղաքապահ և կանոնաւոր զօրքով լեցւած են:

Պոլիս ճիշտ պատերազմի դաշտի մը նկարագիրն ունի: Առ այժմ ձերբակալութիւնք բազմաթիւ չեն: Անդհանուրի գաղափարը սա է թէ՛ «Եթէ յեղափոխականներու պահանջներուն գոհացում չտրւի, դարձեալ պիտի

գան և աս անգամ՝ պ ա լ օ ն ո վ ։

Օգոստոս 14-ի կուլոյ մասին՝ հայերու և մասամբ ալ օտարազգիներու համոզումն այն է, թէ խիստ կանոնաւորութեամբ սկսած է և բարոյական մեծ արժէք ունի, բայց կրկնելու չէ։

***

Թրքական և Եւրոպական թերթերուն մէջ գրւած էր, թէ Պոլիս Գասըմփաշա թաղին մէջ քետնափոր մը գտնւած է, որուն մէջ պօմպեր և ուրիշ վնասակար նիւթեր պատրաստելու գործիքներ են գտնւած։ պատմեմ ճշմարտութիւնը։ Գասըմփաշայի եկեղեցոյ կից տուն մը կայ, ուր կը բնակի Ղազարոս Փոլատեան, իր ուսմունքը Քրանսայի երկրագործական դպրոցներուն մէջ աւարտած և Պոլիս Արքահամփաշայի ագարակներուն մէջ պաշտօն ունէր. ինք երկրագործական մեքենաներուն վրայ ալ լաւ հմտութիւն ունի և Եւրոպայէն ալ բաւական մեքենաներ բերած էր ու իր տանը մէջ պահած. ոստիկանութիւնը տունը կը կոխէ և այդ գործիքները բոլորն ալ կը գրաւէ, կը կտորէ առարկելով, թէ դետնափոր բանալու գործիքներ են և այլն։ Ղազարոս Փոլատեան այժմ բանտն է, իւր կին ամուսինը ազատելու համար Փոլատեանի Եւրոպայի գործարաններու հետ ունեցած թղթակցութիւնները կաննէ և ոստիկանութեան կը յանձնէ ըսելով, թէ իմ ամուսինը յեղափոխութեան գործերու հետ յարաբերութիւն չունի և այս գործիքները այս թղթակցութիւններուն միջոցաւ եկած են. բայց ոստիկանութիւնը գաղտնապէս այդ թուղթերուն մէջ «Դ Ր Օ Շ Ա Կ» և «Հ ն չ ա կ» թերթերը խառնելով կինն ալ կը բանտարկէ. այժմ Ղ. Փոլատեան և իւր կինը Արաքսի բանտն են և իրենց չորս փոքրիկ զաւակները փողոցը մնացած։

Պոլսոյ ուսական հիւանդանոցին հինգ վերաւորեալներէն երկուքը բոլորովին ապաքինած են և միւս երեքին ալ վիճակը լաւ են, բայց դեռ պէտք ունին դարմանելու։ Բացարձակ արգելած է քովերինի յօտնածը։ Մաքսիմով խարբերչի Գեորգը հարցաբննած է, թէ ո՞վ զիրենք մղած է այս գործը ընելու. պատասխանած է՝ «Ազգային վրէժխնդրութիւնը»։ Եւ երբ հարցուցած է, թէ ո՞վ է իր խմբապետը, նա ալ ցոյցուցած է Հաճի Սարգիս Աւագեան չէնկիւրցիին, որ պանքային մէջ մեռած և մարմինն նոյն հիւանդանոց բերած էին։ Մաքսիմով ըսած է, թէ զիրենք թիւրքին պիտի յանձնէ. վերաւորեալները բոլորած են և խնդրած, իրենց թոյն աւել քան թէ այդպիսի բան մը ընել։ Կը յուսացուի, որ եթէ բոլորն ալ աւողջանան, Եւրոպայ ղրկուին։

սոյժ 9-ին Ղան մտաւ իր գազանային մտքերը առաջ տանելու համար։

Հենց նոյն օրը հայ հասարակութիւնից պահանջեց իրեն մատնել թագնւած «Ղանֆիտայիներն»։ Հայերը պատասխանեցին, որ այդպիսի մարդիկ չեն ճանաչում։

10-ին ոստիկանները իմանում են, որ մի խումբ յեղափոխականներ թագնւած են Սանդի փողոցում՝ Ջանիկեան Մանուկէնց տանը։ Ժամի 8-ին (եւր. 3-ին) զօրքերը պաշարեցին այդ տունը և կռիւը սկսեց։ Նա տեսց 4 ժամ։

Յեղափոխականները 7 հոգի էին, 4 ժամ թշնամուն դիմադրեցին, երկու զինուոր պանեցին, երկուսն էլ վերաւորեցին և ապա երեկոյան խաւարից օգտուելով՝ կարողացան դուրս գալ թագստից և միւս ընկերների հետ միանալով՝ քաղաքում երեք դիրք բռնեցին։

Զօրքերը տեսնելով, որ տան կողմից էլ դիմադրութիւն չկայ, կարծեցին, թէ բոլորն էլ սպանւած ու վերաւորեալ են, վազեցին տան վրայ և տունը կրակ տվին։

Ամսոյս 11-ին 52 հոգուց բաղկացած դաշնակցականների խումբը ամրանալով Կալալէնց, Կոր-Էժէնց և Փախչանէնց տներում, սկսեցին կռւել իրենց դէմ եկած բազմաթիւ զօրքերի և թնդանօթների դէմ։

Զօրքի հրամանատարն էր յունիսի հերոս Մադէտտին փաշան։ Նա մտածելով ամենակարճ միջոցով խեղդել յեղափոխականներին, դիրք էր բռնել Սանդիտեան օր. դպրոցի շէնութեան մէջ, որտեղից կարելի էր հրակել յեղափոխականների երեք դիրքն էլ։ Փաշան ուղում էր թնդանօթների որոտումով սարսեցնել մեր քաղերի անվախ սրտերը։

Հայ հերոսները թնդանօթի բօմբիւնին պատասխանում էին իրենց մարտական երգերով։ Կռիւը տեսց մինչև ժամի 1-ը (եւր. 7-ը)։ Թիւրքերը ապշել էին մի բուռն քաղերի անվեհեր ընդդիմադրութեան վրայ։ Բաղերից միայն մէկը ընկաւ, իսկ թիւրքերից շատերը։ Բայց թիւրքերը իրենց ընկածները ինչպէս միշտ, այժմ էլ ծածկում էին։

Յեղափոխականներին յաղուեց իրենց դիրքերից դուրս գալ և ամրանալ Հայոց-Չորի Աէմ գիւղում, որ երեք օր շարունակ կռուեցին երեքհարիւրից աւելի կանոնաւոր զինւորների հետ։

Այս կռուում մեռել են 9 յեղափոխականներ և 20-է աւելի շատ զինւորներ. մանրամասնութիւնները պահպանում են։

Թիւրքերը այրում են յեղափոխականների տպատանած տները և այդպիսով իրենց վրէժը աւնում մեր հերոսներից։

Թող տաճիկ կառավարութիւնը համոզուի, որ հայը էլ պէնքը վայր չի գնի, մինչև իր նպատակին չհասնի։

Ն Ա Մ Ա Կ Վ Ա Ն Ի Յ

Ա Կ Ն Ք Ա Ղ Ա Ք Ի Կ Ո Տ Ո Ր Ա Ս Ր

17-ին սեպտեմբեր 96 թ.

Հայկական վեց վիլայէթների համար խոստացւած սիրահոջակ բեֆօրմների վերահսկիչ Շաքիրփաշան ամ-

Անցեալ տարւան ընդհանուր սոսկալի կոտորածներէն գերծ մնացող Ակն քաղաքը կարծես կանխամտածութեամբ օնպաշի սուլթանը պահած էր, ցոյց աւար-

Համար մի տարի վերջ գրեթէ, աւելի դժոխային գործերով՝ իր անդրդարեան հեթանոսական դաւանանքին, կանանոցներու ապականած օդին ազդեցութեան տակ մեղկացած և փձացած մտաւորական կարողութեանց ծնունդն եղող արարքները:

Անցեալ տարի Ակնի հայերը, թիւրք խուժանին խժոժութեանց չենթարկելու համար՝ ի վնաս իրենց հարստութեան, կաշառեցին բոլոր թիւրք դրացիները, սակայն՝ գայլը երբ կատաղած է, ամբողջ հօտը կը պատռէ, այս բաւական չէր զիրենք ազատելու համար, կոտորածների և աւարառութեանց լուրերը ամեն կողմ տարածեցան, Ակնայ թիւրքը իր դերի մէջ, իր հեռաւոր ոճրագործ եղբայրներուն չէր հաւասարէր. հետեւաբար նախատինքը իր երեսին վրայ կը կրէր, իբր անհաւատարիմ իր Մեծ-Ոճրագործ պետին, իր գուրանին և իր խղճի ձայնին: Փոքրիկ հրաման մը բաւական պիտի ըլլար զայն ևս կատղեցնելու անմեղին, անպաշտպանին, լքեալին, անտունին, հային դէմ:

Հաղիւ թէ Պոլսոյ վերջին կուրը պատահած էր, թիւրք կառավարութիւնը առիթէն օգտուի ջանաց: Սուլթանը արդէն կատաղած՝ արիւն կը խմէր, և հետեւաբար պէտք էր՝ որ նա իր մոլեգնութեամբ գինսվցած վերջ գնէր իր իրաւունքը խնդրող պահանջատէրի կեանքին:

Ահա այս պարագային Ակնայ կառավարութիւնը դիմեց Մեծ-Ոճրագործին, հարեմի մարդասպան զաւկին, որպէս թէ հայ հրոսակախմբեր Ակնայ վրայ յարձակել ուզած ըլլան և հետեւաբար հրաման կը խնդրէ, որպէսզի թիւրքերը ինքզինքնին պաշտպանեն հայերու դէմ, զինու զօրութեամբ: Այդ հրոսակախուժը ըսածը հետեւեալ դէպքին մէջ կը կայանայ:

Մտաւործ Մանուկ անուն անձը իր թիւրք արհեստակիցներէն մէկուն հետ ընկերակցութեամբ կը գործէր: Այդ թիւրք ընկերը տեղւոյն կառավարութեան խորհրդով կը ջանայ իմացնել Մանուկին, որ քիչ ատենէ շրջակայ քիւրդերը պիտի յարձակին Ակնայ վրայ, ջարդելու համար հայերը և խորհուրդ կուտայ Մանուկին հեռանալ իր բարեկամներով քաղաքին շերջակայ լեռներուն մէջ: Մանուկ՝ պարզամիտ և դուրահաւատ մէկը՝ կը փութայ նոյն օրուան գիշերը ամենայն խղճմտութեամբ սոյն խորհուրդը գործադրել, ապաստանելով իր բարեկամներով ու ազգականներով որոշած լեռներուն մէջ:

Կառավարութիւնը, հեղինակ այս փախուստին, հրոսակային խուժի գոյն կուտայ և սուլթանէն բոլոր հայերը ջնջելու հրամանը կատանայ:

Սեպտեմբեր 3-ին, երեքշաբթի օր, անլուր խժոժութիւնը կոտորածով և հրդեհով սկսան: Թիւրք խուժանը՝ զինուած նախապէս և առաջնորդութեամբ կանոնաւոր զօրքերու բանակի մը, մարախի նման լեցեցեալ հայոց բոլոր թաղերը: Յարձակումը սկսաւ Ա. Ե. Ր. - թ ա ղ կոչւած տեղէն: Դժոխալուր գուռ ու գոչ մը ամեն կողմ կը թնդացներ, աղեկուտը ձայներու և սրախողնողներու հռնդիւններու արձագանքը ամենէ՛ քարասիրտ սիրտերն իսկ կը յուզէր և արտասուել կուտար: Սակայն՝ ասով չէր վերջացած տեսարանը, դիւրավառ նիւթերու բորբոքիչ ազդեցութեան տակ՝ իրենց հարստութենէն ու պերճութենէն զրկւած դադարի տուններ, բոցերու մէջ կը խեղդէին այս բոլոր ձայները. հետզհետէ բոցը կը

հանդարտէր, ձայները կը մարէին և մահաշուք լուծութիւն մը կը տիրէր այդ գեղեցիկ թաղը աւերակներու վրայ: Լուծութիւն մը, որ կը խանգարէր երբեմն վայրագ և անգուժ խուժանին գոռէն ու ուրախութեան պոռչելու: Թաղեցան այդ աւերակներու՝ տակ ածին դարձած հարիւրաւոր այրեր և կանայք, հարսներ և երիտասարդներ, որոնցմէ ոմանք՝ եթէ երբէք կարենային ազատիլ հրդեհին բոցերէն, լախտի և տապալի հարուածներու տակ դիտապաստ կիներային: Վերջապէս մի քառի ժաման մէջ Ա. Ե. Ր. - թ ա ղ իր 800 տուններով և բոլոր բնակիչներով կորաւ փձացաւ:

Գիշերը իր սև քողով ծածկեց այս սև տեսարանը. յաջորդ օրը սակայն լուսացաւ բաւականութիւն տալու համար այդ նախորդ օրուան մէջ արեամբ գինովցած մահաբազկան սրիկաներու վոհմակին: Ամեն կողմ ջրուեցաւ անոնք, թիւրքեր և զինուորներ խուժ-խուժ սկսան փնտուել պարտէզներու ու նիւղներու մէջ՝ ապաստանողներ և սպաննել: Կառավարութիւնը մունետիկով մեծամեծ պարգևներ խոստացաւ հայ երեւելիներու գլուխները բերողներուն և փ միջի այլոց զուտներն իրենց անուններով: Սպաննեցան նմանապէս՝ մանրակրկիտ խուզարկութիւններէ վերջ քաղաքին բոլոր աչքի զարնող և ողջ մնացող երիտասարդները, շատէքէ զարգացած ուսանողները և այլն:

Որչափ սրտակեղէք էր տեսարանը բազում շքեթներ քաղաքին մէջ և որչափ արհաւիրւից: Ամեն կողմ դիակներ անթաղ մնացած, ոմանց գլուխն ճլված, ոմանց աղիքներն դուրս թափւած, ոմանց անդամները՝ ձեռք, ոտք, գլուխ կտրւած: Միթէ կարելի է արցունք չթափել հարիւրաւոր մանուկներու, անմեղ և անգիտակ հոգիներուն, դիակներու առջև. տեսնել նոցա սեփնահար անդամները, գլուխներն ու որովայնը և չարտասուել: . . . Որչափ մորմոքիչ է նաև ողջ մնացածներու վիճակը. ծերեր, կաղեր ու խեղանդամներ, մերկ մնացած կիներ ու դեռատի աղջիկներ, զրկւած իրենց սիրելիներէ, զրկւած իրենց ինչքերէ, զրկւած իրենց տունէն ու տեղէն:

Իսպառ կը մոռնանք այլևս յիշելու աստ այն բաղմադիմի չարչարանքներն, որոնց մատնեցան դեռատի հարսներ և աղջիկներ լլկելով, առեւանգելով և դիմադրութեան հարկին իրենց կրած տանջանքներով:

Կոտորածը, հրդեհն ու աւարառութիւնը քաղաքով չվերջացաւ. Բինկիան, Չմարա, Կազմա, Ապուզեղ և Կամարակապ գիւղերն ևս, ինչպէս նաև մնացեալ բոլոր գիւղերը, միևնոյն քաղաքին արժանացան: Բոլոր աղջկունք և հարսներ աւելի լաւ կընտրեն ինքզինքնին Եփրատի ալեաց յանձնել՝ քան թէ սրիկայ թիւրք ու քիւրդ խուժանին ձեռքը ինչալ: Բինկիան բոլորովին աւերակ դարձած է:

Գիւղերու և քաղաքին սպաննուածներու թիւը կը հասնի գրեթէ 3000-ի: Անկարելի է գտնել մէկը այդ վայրերու մէջ, որ կարենայ աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ բերել: Ակնի մէջ ողջ կը մնայ ծերունի առաջնորդն, զոր կառավարութիւնը կանխամտածութեամբ պահած է կոտորածէ, մի քանի այլ կղերականներուն հետ, իր սուտ և սովորական դարձած զօրարտիչ թղթերու ստորագրողներն ընելու համար:

Տ Պ Ա Խ Ո Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

II

14/26-ին օգոստոս 96 թ.

Առաւօտեան ժամ 10-ն էր. գիշերւայ տագնապից գլուխս սաստիկ ցաւում էր. յանկարծ միպքս ընկաւ ժամի 12-ը: Բանկի վրայ յարձակումը այդ ժամին պէտք է լինէր: Շտապ շտապ շորերս հագայ և ճամբայ ընկայ ընկերոջս մօտ: Օրը գեղեցիկ էր: Բերայի մեծ փողոցը եռում էր, ամեն մարդ ուրախ ուրախ գնում էր. իր գործին, իսկ ես մտածում էի—ո՞վ է իմանում, մի երկու ժամից յետոյ այս կենդանի փողոցը ինչ դրութեան մէջ պէտք է լինի:

Մի քանի վայրկեանից արդէն մօտեցել էի ընկերոջս ասնը, յանկարծ ինձ կանչեցին. յետ նայեցի՝ տեսնեմ կողքից դուրս թռաւ Հրաչը. նրա երեսը պատիկ կարմրել էր, աչքերը փայլում էին տարօրինակ փայլով. նա եկել էր մեզ հրաժեշտ տալու...

Երկուսով մօտեց մեր ընկերոջ մօտ, մի քանի վայրկեան խօսելուց յետոյ՝ Հրաչը գնաց իր գործին...

Ես և ընկերս ընկաւք տենդային գրութեան մէջ, մենք անընդհատ ժամացոյցներէս էինք նայում, ժամերը տարիներ էին թռում, լուպէները օրեր. ցանկալի ժամը ուշանում էր. մենք ամբողջովին նեարգ էինք դարձել սրտերս կարծես ուզում էին թռչել:

Վերջապէս հասաւ ցանկալի 12 ժամը, թրքական 6-ը. մենք ամբողջովին ուշք դարձանք, մեր ամբողջ էութիւնը կենտրոնացաւ լսողութիւններէս մէջ: Փողոցից լսող ամենափոքր աղմուկը, մի քիչ բարձր ձայնը մեզ ցնցում էր մենք չէինք ապրում, պլ հալւում, այրւում էինք: Քարասիրտ վայրկեանները հիմա շուտ շուտ էին սահում, քաղաքը խաղաղ էր, մեր ընկերներէ բռնելու, գործը վտանգւելու կասկածը խանձում էր մեզ:

Բայց չէ, գործը պիտի յաղթանակէր: Ահա նշանակեալ ժամից քսան լուպէանց՝ ինչ որ աղմուկ բարձրացաւ, կամաց կամաց աղմուկը զօրեղացաւ, սկսե՛լ էր բացականչեցինք մենք—վեր ցատկելով:

Հետզհետէ աղմուկը աւելի սաստկացաւ, փողոցով սիսեցին մարզիկ վազկել:

Ես վճռեցի դուրս գալ, ընկերներս չէին ուզում թողնել բայց ուշադրութիւն չդարձրի. մայր բաթէ, սասցի և դուրս եկայ:

Դեռ չէի հասել Թէփէ-Բաշու հասարակաց պարտիզին, երբ ինձ պատկերացաւ սարսափի և վախի ահուելի պատկերը:

Փողոցը տակնուվրայ էր եզերւ հասարակաց պարտիզի փափօններ, տղամարդիկ, կանայք ու երեխաներ գլուխները կորցրած, սարսափահար եղած փախում էին ոչ

որ որոշ կերպով չգիտէր, թէ ինչ է եղել, միայն ամենքն էլ զգում էին, որ պէտք է փախչել արդեօք հրդեհին, հեղեղին, երկրաշարժին, մարդիկ իրենց հաշիւ տալ չէին կարող:

Երբեմն ոստիկանները ուզում էին փախչողներին հանգստացնել, բայց իրանք էլ սարսափահար էին, սփարթնած դէմքերը, ցնցող շրթունքները փոխարինել էին տաճկական ոստիկանին յատուկ գոռոզութեան:

Վերջապէս հասայ Ղալաթա-Սարայի, Բերայի և Գալաթայի գլխաւոր ոստիկանատունը. հրապարակում և նրա կից փողոցներում իրարանցումը աւելի խորհրդաւոր էր. ժանդարմաները լուռ ու մունջ շարւում էին, նրանք պատրաստում էին գնալ խառնակութեան կենտրոնը,—դէպի բանկը:

Ժանդարմաներին մտքումս բարի ճանապարհ մտղթեցի, գիտէի, որ շուտով նրանց դիմաւորելու են «Գաչ նակցութեան» հիւրասէր ուժմբները: Ինքս էլ քայլերս արագացրի:

Հոգիս մաշում էր, դեռ ինձ յայտնի չէր, թէ մեր հերոսները յարձակել են բանկի վրայ և տիրել:

Ես քայլերս արագացրի, մօտեցայ բանկի Բերայի բաժնին. պաշտօնեաներից մէկը դրանք կանգնած՝ ապուշ կերպով դիտում էր սարսափահար փախստական ամբոխին. յանկարծ վազելով՝ պաշտօնեային մօտեցաւ մի ձժէնսէլմէն և գաղիերէն ասաց՝ «փակիր, յարձակել են բանկի վրայ և տիրել»:

Ուրախութիւնից սիրտս պայթել էր ուզում, քիչ մնաց՝ որ բացականչէի. բայց լաւ էր ինձ զսպեցի և ճամբէս շարունակեցի:

Յանկարծ լսեց մի սարսափելի որոտում. յետ նայեցի, ո՞չ Ասուած իմ, զինւորները, ոստիկանները Ղալաթա-Սարայի կողմից գժւածի նման փախում էին: Ռումը պայթել էր:

Ամենքն էլ սկսեցին մագաղիները փակել. նրանց երկաթեայ փեղկերը շառաչէն, որոտալէն վայր էին իջնում: որոտումը և շառաչիւնը այնքան սաստիկ և ահուելի էր, որ կարծես երկինքը փուլ էր գալիս...

Արագ արագ տուն գնացի. և միամիտ տանտիրուհուս հարցին՝ «ի՞նչ է պատահել», պատասխանեցի, որ քաղաքում իրարանցում կար:

Երկու ժամուայ մէջ քաղաքը, աւելի ճիշտը Բերան մեռաւ. միայն զինւորական փողերի ձայներն էին լսում:

Բոլոր տների պատահանները պինդ պինդ փակւած էին: Կանայք սարսափահար եղած տանջում էին իրենց սիրելի տղամարդկանց վիճակով. երբեմն երբեմն փողոցով մարդիկ էին անցնում և հետաքրքիր կանանց հարցերին պատասխանում էին միայն մատները բերանին տանելով...

Վերջապէս խորհրդաւոր ու չարագուշակ մութը պատեց սուլթանների մայրաքաղաքին: Պոլիսը մեռած էր: Ամեն մարդ իր տան յարկի տակ տանջում էր և ս-

հարեկած սպասում վաղան օրին:

Երեկոյեան ժամ 8-ին տանից դուրս եկայ և ուզեցի ընկերոջս մօտ գնալ. բայց անկարելի էր:

Ամբողջ Բերան պաշարման դուռնեան մէջ էր: Բոլոր մեծ փողոցները զինւորներով լիքն էին, սրանք ման էին դալին հրացանները պատրաստի բռնած. Ղալաթա-Սարայի մօտ մի քանի հազար զինւոր կար. Բերայի մի մասը և Ղալաթան, ուր բանկ Օտօմանն է, զինւորներով բաժանւած էր Բերայի միւս մասից: Ինձ չթողին անցնել իմ ուզած փողոցը. ստիպւած էի տուն վերադառնալ և սարսափահար տան տիկիներին քաջալերել և իմ սարսափահար տանտիկիներին հետ մի ահռելի գիշեր լուսացնել:

ՆՈՐ ԿԱՐԿԵՐ ՍԱՀՄԵԳԱԿԱՆՆԵՐԻ ԿՐԱՑ

Սուլթանի ծրագրած վերջին հարկերը, զանազան տեսակ «կամաւոր» հաւաքուած «ակամայ» տուրքերը չափազանց մեծ աղմուկ ու իրարանցում առաջ բերին: Թէ այս անսպասելի հարկերից և թէ մահմեդական ամբօրը զինելու պատրաստութիւններից յուզւած դիպրօմաներին սուլթանը՝ գառան կերպարանք առած, պատասխանեց, թէ դրանով մտադրութիւն ունի միմիայն իր զօրքը կարգի գցելու, ուրիշ ոչինչ: Մինչդեռ գործին մօտ տեղեակ մարդկանց համար ծածուկ չէ, որ բոլորովին պլլ է սուլթանի բուն նպատակը:

Նոր հարկեր դնելով մահմեդական տարրի վրայ, աւելի կտրուկ կերպով կարելի է հասցնել այդ տարրը գրգռման դադաթնակէտին, աւելի ուժեղ հոսանքով կարելի է ասպարէզ հանել նրա ընդդիմադրական տարրային ոյժը:

Սուլթանի կառավարութեան այդ վերջին միջոցը նոր չէ: Դեռ անցեալներում գրգռման այդ ձևը պարբերաբար ու յաջորդութեամբ գործադրուում էր փոքրիկ ծաւալով. վալիները, նոյն խի ինքը «բարեկերպիչ» Հաքիրը յաճախ ժողովում էին տաճիկ վաճառականներին, արհեստաւորներին, և ապագայ հայկական իշխանութեան, մահմեդականների ստրկութեան ու այլ սոսկալի պատկերներ նրանց առաջը դնելով, կորզում էին «հապիս դրամներ» «անդգամ» հայերին պատժելու և մահմեդականութիւնը «ամօթալի ստրկութիւնից» փրկելու համար:

Տեսեսապէս ճնշւած, տգիտութեան մէջ խրւած, իր իսկական շահերը չճանաչող մահմեդական ամբօրի մեծագոյն մասը գնում էր այդ հոսանքով, դառնում էր կառավարութեան ձեռքին թիթեւ խաղալիք և նոր «կամաւոր» տուրքերից դրդուած, ապագայ ստրկութեան սոսկալի ուրականից ահաբեկւած, աւելի կատաղի կերպով էր սկսում իր արշաւանքը հայ ազգաբնակչութեան

դէմ: Նրա կուրացած աչքերը շատ քիչ էին բացւում նա տեսնում էր իր խղճալի դրութիւնը, զգում էր իր գլխին տեղացող կեանքի անողորմ հարւածները, բայց պարզ կերպով չէր կարողանում որոշել այդ հարւածների ուղղութիւնը, անընդունակ էր գտնուում քննել կեանքը և ճանաչել իր իսկական թշնամիներին: Բաւական էր, որ վալին, մօլլան կամ սօֆթան նոր ճընշուածներով գրգռելին մթութեան մէջ խարխափող ամբօրը, ուղղելին նրա միտքը դէպի մի որոշ կէտ դէպի հայ տարրը, ցոյց տային վերջինս իբր իր բոլոր չարիքների միակ պատճառը, որպէսզի այդ ամբօրը կատաղաբար յարձակէր իր դրացի հայ խաղաչ ազգաբնակչութեան վրայ, յիմարաբար յուսալով նրա կոտորածներով իր անգորրութիւնը ձեռք բերել:

Սակայն հայերը կոտորուեցան, կոտորուեցան և մահմեդականները, բայց և այնպէս այդ հարցը վերջ չտաւացաւ, հայկական յեղափոխութիւնը աւելի կատաղի կերպով ժայթքեց և այսօր մահմեդական տարրի բեռը աւելի ծանրացաւ: Ելլողի Գահապետը գրգռման այդ միջոցը սիստեմ է դարձնում, ներկայ հարկերի «կամաւոր» տուրքերի ձևերով նրան հաստատուն հիւք տալիս:

Մահմեդական ամբօրը՝ հայերի դէմ գրգռելով, նրա վրայ յարձակումներ գործեց, իր դրութիւնն աւելի վատթարացրեց, այդ նա պարզ տեսնում է:

Իսկ այսօր ինչպէ՞ս կը վարւի նա. խելքի կը դա՞յ արդեօք, կը հասկանա՞յ իր դժբաղդ դրութեան բուն պատճառը, կը համոզուի՞, որ չարիքը հայկական յեղափոխութեան մէջ չէ, այլ այն նեխւած մարմնի, որի ձեռքին ինքը կոյր գործիք է եղել այսքան երկար ժամանակ, թէ նա կը շարունակի իր յիմար, անձնասպան ընթացքը և դէպի կորստեան անդունդը կը տանի իր երևակայեալ թշնամու հետ և իրեն:

Սուլթանական կապանքներից ազատւած, կրօնական ֆանատիկութեան ճնշող պատեանը պատռած, հայրենիքի իսկական ցաւերին դիտակ երիտասարդ տաճիկների վրայ է ընկնում մահմեդական ամբօրին իսկական ճանապարհի վրայ դնելու ծանր պարտականութիւնը:

«Երիտասարդ Թիւրքիան» վաղուց է ճանաչել սուլթանական թէժիմի էութիւնը, վաղուց է բողբոջում գրադէմ. բայց դժբաղդաբար, նա գեռ չէ ընկել յեղափոխական ճանապարհի վրայ, չնայած իր աւած անթիւ զոհերին. — նա դեռ յոյս ունի միայն դիպրօմատիական ճանապարհով հասնել իր նպատակին:

Ներկայ ծանր պարագաներում, երբ տաճիկ ամբօրը իր անստրկութեամբ դիմում է դէպի կորուստ, երբ չարագուշակ ամպերը պատել են ամբողջ Ցաճկաստանը, «Երիտասարդ Թիւրքիային» է մնում լուրջ մտածել ներկայ ծանր դրութեան վրայ, թողնել խաղաղասիրական ճանապարհը, լարել իր ուժերը, հետևել հայ յեղափոխականներին, բարձրացնել ապստամբու-

Թեան դրոշակը և ձեռք-ձեռքի տւած՝ կործանել այն
ըէժիմը, որ աշխատող ժողովուրդներէ կրճքին ծանրա-
ցած՝ խեղդամահ է անում նրանց, կլանում է սյգ-
քան զոհեր, հոսեցնում այգքան արիւն . . .

Տ Ե Ղ Ե Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե ր

Օգոստոս 14-ի հերոսական ճակատամարտը ուժ-
գին կերպով երևան հանեց երկրի վտանգաւոր դրու-
թիւնը՝ ապացուցանելով դրականապէս, որ անպատիժ
կերպով չի կարելի շարունակել ներկայ դրութիւնը
պահպանել և «Հայկական հարցը» քաղաքական տե-
սակէտից մոցրեց նոր շրջանի մէջ:

Այն օրւանից, երբ դիպլոմատիայի ականջին հասաւ
հայ յեղափոխականի բոմբերի թնդիւնը, այդ օրւանից
գիպլոմատիան զգաց, որ այլևս անհնարին է անտար-
բեր մնալ դէպի հայկական սարսափները, որ հարիւր
հազար զոհերը անվրէժինդիր չեն մնալ: Եւ այդ սար-
սափի ազդեցութեան տակ, նա այսօր փոխադարձ զե-
ջումներով եկել է որոշ համերաշխութեան, ինչպէս ի-
մանում ենք ֆրանսիական արտաքին գործերի նախա-
րարի յայտարարութիւնից, որ նա արաւ իբրև պատան-
խան ֆրանսիական պարլամենտում արած հարցապնդ-
ման:

Թէ ինչու՞ն է կայանում այդ համերաշխութիւնը,
պ. նախարարը «չբարեհաճեց» մանրամասնօրէն յայ-
տարարել նա բաւականացաւ մի քանի ընդհանուր
խօսքերով: Ինչ որ էլ լինի, մի բան մեզ համար պարզ
է, որ մեր հարցը բոլորովին նոր շրջանի մէջ է մտել:
Մենք այստեղ չենք քննիլ թէ ողբն այդ լուծումը
կարող է բաւարարութիւն տալ հայ ժողովրդի պա-
հանջներին: (այս անգամ մենք բաւականանում ենք
միայն արձանագրելով փաստը): Բայց շտապենք այս-
տեղ աւելացնել, թէ մենք նրանցից չենք, որ «Հայկա-
կան խնդիրը» իր լուծումն ստացած համարենք «Դաշ-
նակցութիւնը» միշտ կազմ ու պատրաստ է շարունա-
կելու կուրը՝ աւելի ուժգին, աւելի սարսափեցուցիչ
միջոցներով: Մենք կը դառնանք այդ հարցին:

***

Իբրև պատասխան ֆրանսիական պարլամենտում տե-
ղի ունեցած տղմուկներին, սուլթանը մի շարք խոս-
տումներ է արել ֆրանսիական կառավարութեան, ի մի-
ջի այլոց՝ դ ա գ ա թ ե ց ն ե Լ խ ա ղ ա ղ հ ա յ ե ր ի
հ ա լ ա ծ ա ն ք ը և «ազատել» առանց պատ-
ճառի ձերբակալած անմեղ հայերին:

Եւրոպան էլ առանց կարմրելու լսում է այս խայ-
տառակ խեղհատակութիւնները:

***

Հեռագիրը նորից հաղորդում է, որ սուլթանը հա-
մաձայնել է բարենորոգումներ մտցնել ամբողջ օսմա-
նեան կայսրութեան մէջ: Այս բանը պաշտօնապէս
յայտարարած է ամսոյս 12-ին:

***

Ֆրանսիական արտաքին գործոց նախարարը յայտ-
նեց նախարարների ժողովին, որ Պոլսոյ վերջին դէպ-
քերից յետոյ ձերբակալւած 1900 հոգի հայերից
1800 ան մեղներ արձակւած են: 60 հոգի դատա-
պարտւած են արգէն և 40-ը դատի պիտի ենթարկ-
ւեն շուտով:

ՆՆՈՐԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՅՈՒՅԱԿԸ

Հայ Յեղ. Դաշնակցութեան կեդ. սնդ. մէջ ստաց-
ւած են.

Տ-ն քաղաքի առիւծից 5 բուրլի, ***-ից 300 բուր.,
Ինժիներից 200 բուր., X. Ծ. 2,000 բուր.,-Գ. Խ. 200
բուր.

«Կաղ Օհանի» խմբի հաշիւը.

Կերպրոնական խմբից 271 բուրլի 35 կոպէկ: Զանա-
կան տեղերից 32 բուր. 40 կոպ., «Յոյս» խմբից 36
30 կոպ., «Թիթեռնիկ» խմբից 32 բուր., 80 կոպ., «Կայ-
ծակ» խմբից 25 բուր. 85 կոպ., «Ուսանող» խմբից 10
բուր., «Մանուկ» խմբից 4 բուր. 45 կոպէկ:

«Արէժ» քաղ. կեդ. սնդուկի մէջ ստացւած են.

Տիգ-ից 400 բուրլի:

Պարսկաստանի Ղ. քաղ. կարմիր Խաչի նւիրատուները.

Ա. Մ. Յ. 10 թուման, Բ. Յ. 3 թուման, Բային 10
թուման, Յ. Մ. Ա. 5 թուման, Ար. Ընկ. 10 թուման,
Աւ-Սարեցի 5 թուման, Յ. Ս-ն 3 թուման, Գողթնեցի
25 դան, Մ. Ռ. 2 թուման, Բ. Տէր-Ս. 2 թուման, Ա
Աղ. 2 թուման, Տէր Յ 25 դան: Ս. Աղ. 1 թուման,
Ս. Բ. 2 թուման:

Սիւնիք քաղ-ից ստացւած են.

Խըզըլիկ և այլք 5 ֆրանկ, Նիզակ 1 մէճիտ, Երւ-
տըզ խումբ 3 մէճ., Բարօն 3/4 մէճ., Որսորդ 1 մէճ.:

Բօլք. Վառնայի կօմիտէից ստացւած է.

Կորին խմբից 23 ֆրանկ, Կամաւոր խմբից 23 ֆր.,
Թորգոմեան խմբից 23 ֆրանկ, Կայծիկ խմբից 23 ֆր.,
Արարատ սրճարանից 8 ֆր.

Բօլք. Տ. Արմաւիր քաղաքի կօմիտէից 81 ֆրանկ:

Բօլք. Ֆիլիպպոսօլ քաղաքից անցեալ ամսույ տը-
պագրւած դրամը նւիրել են հետեւեալ անձինք.

Մ. 200 ֆր., Զ. 100 ֆր., Ս. 100 ֆր., Ս. Գ. 100
ֆր., Ա. Ե. 100 ֆր., Ա. Պ. 100 ֆր., Ա. Յ. 100 ֆր.,
Թ. Ն. 30 ֆր., Դ. Ե. 40 ֆր., Գ. Թ. 5 լէվ, Կ. 20
ֆր., Ս. Բ. 10 ֆր., Պ. 5 լէվ, Բ. 10 ֆր., Թ. Վ. 30
ֆր., Անտօն Գօշ. 20 ֆր., Հայ Պանդ. խումբ 30 լէվ,
Յ. Եր. 10 լէվ, Ար. Թ. 5 լէվ, Մի քանի հայ 20 լէվ,
Հեղ. 3 լէվ, Ոմի 19 լէվ 75 սենթ., Զ. 20 ֆր., Շիշ
5 լէվ, Հնդ. 5 լէվ, Հանգանակելի 3 լէվ, 80 սանթ.,
Յ. Թ. միջոցով մի խումբ երիտասարդներից 37 լէվ:
Բուրգաս.—Ա-ից 10 լէվ:

Հ. Ամերիկայի Համըր քաղաքի կօմիտէի սնդուկի
մէջ ստացւած է 68 դոլար:

Փարիզի կօմիտէի միջոցով ստացւած է «Փարիզի Մի-
ութիւն պաշտպան հայրենեաց» խմբէն 200 ֆրանկ:

Դաշնակցութեան անձամօթներից խնդրում է թղթակցութեան
և նւիրատուութեան համար ռնմն.

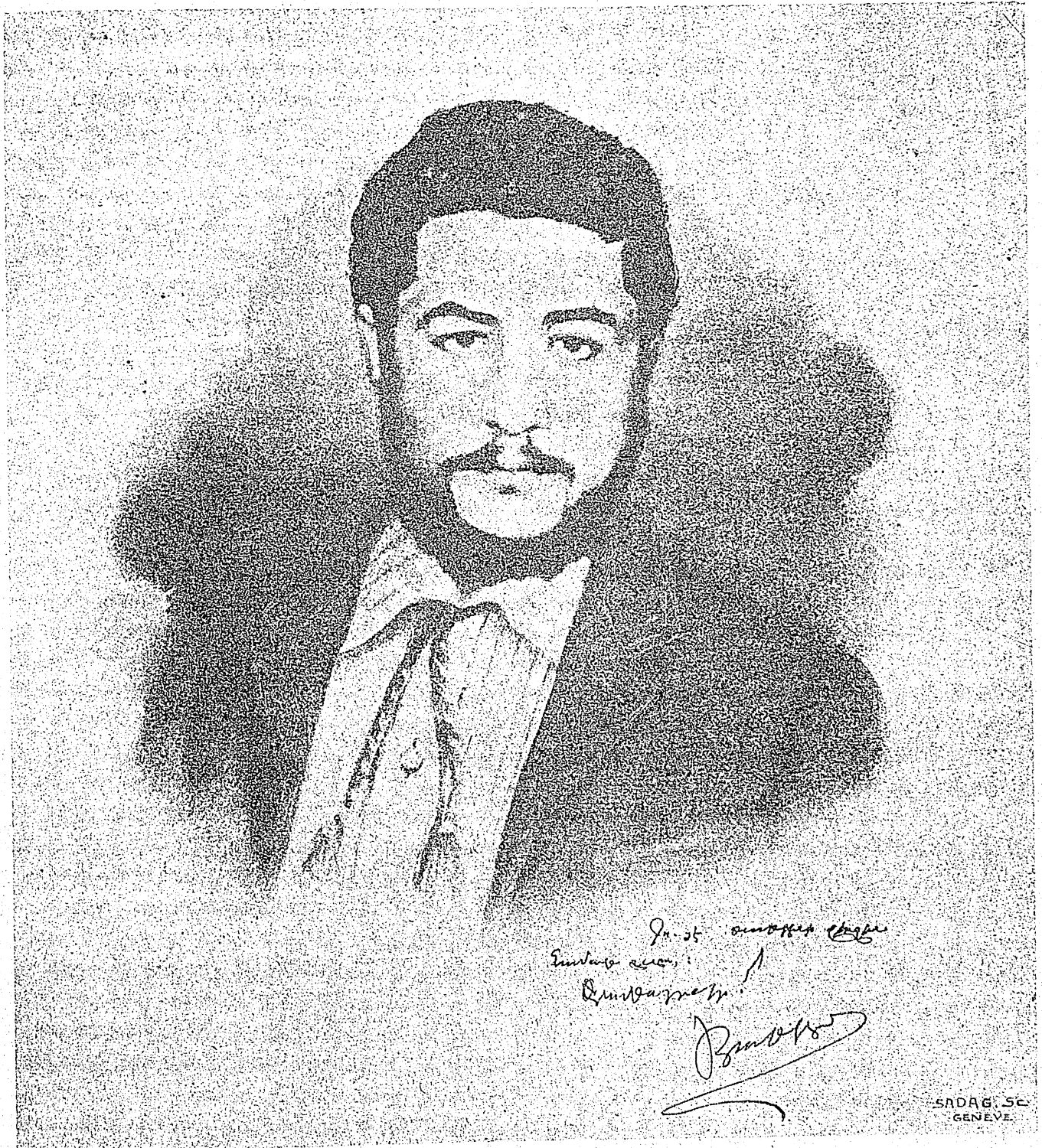
Armène-Gaspar, poste restante, Carouge (Suisse)

ԴՐՈՇԱԿ

Հ.Յ.Գ. ԲԻՐՈՅԻ
ՊՐԻՆՏԻՆԻ
A.R.F. BUREAU
LIBRARY

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Գր. Յ. Բիրոյի
 Եւրոպ. առ. ի
 Ընթացքը

Բրոյի

SADAG. SC
GENEVE

ՊԵՏՐՈՍ ՓԱՐԵԱՆ
 (ԲԱՐԿԵՆՍԻԻՆԻ, ԽՈՍՐՈՎ)

Բ Ա Բ Վ Ե Ն Ս Ի Ի Ն Ի

(ՊԵՏՐՈՍ ՓԱՐԵԱՆ)

„Մեր սուրբն շատ խնդրեցինք կողողագին ու լացինք, Աղի-աղի արտասուքով ձեռքն ու ոտքը լուացինք. Բայց նա շանսաց պաղատանքին ողորմելի հայերուն, Այժմ՝ նայինք, նա կը լսէ որոտումը ումբերուն“:

Կեցցե՛ք Յեղափոխութիւն, յարգանք Յեղափոխութեան նահատակներուն:

Մենք այս սրտաբուլի բացազանջութիւնը կրնենք, ըմբռնած ըլլալով սա ճշմարտութիւնը՝ թէ կրանքը առանց յեղափոխութեան արժէք չունի: Յեղափոխութիւնը տիեզերքին մէջ է արդէն: Մարդկային պատմութեան մէջ մեծ դարաշրջութիւնները յեղափոխութեան պղնձէ պատանդաններուն վրայ բարձրացած են: Երբ ազգերը բարոյական և իմացական անկման մէջ են, յեղափոխական լծակը կ'ընթացնելու է անոնց, երբ թագաւոր կըր աւազակները, սղորակ իշխանաւորները կը քսման ժողովրդին կենսականութիւնը, յեղափոխութիւնը բոցեղէն սուր մը կը դնէ անոր ակին մէջ:

Ազգերու ամենէն վսեմ՝ արտայայտութիւնը յեղափոխութիւններն են եղած: Ով որ չունի այդ ոգին՝ դատապարտւած է մեռնելու: Թիւրքիան չըմբռնեց՝ թէ հայութեան մէջ ահեղ բարոյական ոյժ մը կար. անիկա դիակնացած դաշտեր պարզեց, բայց սարսուհար կը տեսնէ այսօր՝ թէ չարաչար սխալած է: Դիակները ինկան, բայց յեղափոխական գաղափարը կանգուն է աւելի անվեհեր և աւելի վճիտ ու խեղճանացած:

Երնէ՛կ այն ազգին, որ իր ծոցին մէջ կը կրէ յեղափոխիչ ուժեր: Թիւրքիան իր անշարժութեան մէջ մզլեցաւ ու փտտեցաւ. հայութիւնը պիտի ապրի, որովհետև իր խորքին մէջ հրաբուխի հնոցներ կան: Այդ հրաբուխի հնոցները այն բացառիկ անձնաւորութիւններն են, որոնց մահը մեծ պարսպ մը կը ձգէ. այդ պարսպը ալ աւելի զգալի է և ճնշող, երբ հայրենիքը մեծ ճգնաժամ մը կանցնէ:

Այսպէս եզաւ ԲԱԲՎԵՆՍՍԻԻՆԻ մահը:
Ո՛վ էր Բարկէն-Սիւնին (Խոսրով):

Գաւառացի աղքատիկ երիտասարդ մ'էր, հազիւ 23 տարեկան, խանդով ու զգացումով լեցուն. մէկ խօսքով յեղափոխութիւնն էր մարմնացած և հոգին էր Պոլսոյ Դաշնակցութեան:

Այդ անզուգական երիտասարդի կեանքն է, զոր պիտի գծենք հոս: Զինքը մտան ճանչցողները անբաւական պիտի գտնեն սոյն կենսագրութիւնը, իսկ չի ճանչցողներուն համար ալ մենք անբաւական կը գտնենք. ուստի ապագային կը թողունք այդ անմահ երիտասար-

դի խղճամիտ կենսագրականը գրելու հոգը:

Բարկէն-Սիւնին, բուն անունով Պետրոս Փարեան, Ակնի Բինկեան գիւղէն էր, չքաւոր ընտանիքի մը գաւակ և հին աղնական գերդաստանի մը մարած ցորբը:

Մանուկ հասակէն ձգելով իր հայրենի անակը, ծընողական գուրգուրանքը ու վերջին մնաս բարովն ըսելով հայրենի սարերուն, Եփրատի սիրական ակներուն ու ակնքներուն՝ պանդխտեցաւ Պոլիս:

Պոլիս մտած օրէն աշակերտեցաւ Թաղային Աւրժարանի մը մէջ և վերջապէս 1887-ին մտաւ Կեդրոնական Աւրժարանը:

Բարկէն միջհասակ երիտասարդ մ'էր, քիչ մը կունտուկոր. անոր զօրնդ և՛ ակնը կազմուածքը՝ զոր իր հետը բերած էր հայրենի բնագաւառէն, չի ժանդտեցաւ բնաւ Արսիոյի հնոց միջնորդտին մէջ: Մինչև վերջը մնաց լերան կշիռն վրայ բուսած առոյգ Եղիկը, որ քաջիկ ուժեղ հէքովը օրօրւած և ուռճացած է: Օր մը իր տնօրէններէն մէկը օտարական այցելուի մը ներկայացնելով զանի կրակը՝ „հա հայկական տպար մը“:

Դէմքը երազուն և խոհուն արտայայտութիւն մը ունէր, զոր թեթեւ ժպիտ մը կը բարեխառնէր. բայց ինչ որ յատուկ էր անոր համակրելի կերպարանքին՝ զգաւած ոգեւորութիւնն էր, որուն արմատը հոգիին խորը կը հանգէր: Բնաւորութեամբ յետին ծայր պարզասէր էր. ժուժկայութիւնը ու չարքաշութիւնը իր անբաժան ընկերներն էին, ապառաժի կտորի մը վրայ կրնար իր գլուխը հանդեցնել. հանգիստ կերպով, կարհամարէր պերճանքը և իր բոլոր գեղեցկագիտական ճաշակը բնականութեան մէջ կը կայանար. սակաւապետ էր և իր սիրտը կանսար դատողութեան ձայնին:

Կեդրոնական Աւրժարանին մէջ սկսան փթթիլ Բարկէնի բնածին յատկութիւնները և իր հոգեկան կարողութիւնները այդ հնոցին մէջ թրծեցան: Էետեկեցաւ չափական գիտութիւններուն, որոց համար մանաւոր կոչում ունէր: Այդ ցամաք գիտութիւնները ոչ միայն չի ծծեցին անոր զգայուն սիրտը, այլ ընդհանրակը տրամբանական ամուր ջիղեր հիւսեցին անոր զգացումներուն մէջ: Գիչ կարդաց, բայց շատ խորհեցաւ և կարելի է ըսել՝ թէ հեղինակութիւնը ինք իր մէջ դտաւ: Վերլուծող գլուխ մ'ունէր, որուն մէջ միսթիքական կամ վերացական գաղափարներ ասպնջականութիւն չէին գտներ: Երկնքին հետ գործ չունէր, մարդկային թշուառութիւնները, զեղծումները, անիրաւութիւնները, արցունքները և հայրենիքի ցաւերն էին իր մտածման առարկաները:

Ձեք կրնար ըմբռնել, թէ ի նչպէս բունակալութիւնը այս դարուն մէջ չամջնալով դեռ կը սողալ: „Պատավարութիւն մը հանրային բարի իղձերուն մարմնացումը և անոնց արդար գործադրիչը պիտի ըլլայ, կըսէր“:

Բայց այսպէս չեն ըլլար բունաւորները, կը բացա-
դանչէր զայրագին. ուրեմն հարկ է, որ հասարակու-
թիւնը իր բարի ցանկութիւնները չի վստահի այդ
տեսակ ապիկարներու, որոնց ձեռքին մէջ ամեն ազնիւ
ներշնչում ուշ կամ կանուխ մարդախոշոջ դաշոյնի կը
փոխարկուի և պատուհաս կը դառնան խաղաղ ժողո-
վուրդներուն¹։

Դեռ ուսանող՝ անզուսպ ոտին մ'էր աջնւականու-
թեան և դրամատիրութեան. ճշմարիտ ուսմիավարակն
ու արմատական տիպար մը։ Իր ազգասիրական գազա-
փարը մարդասիրութեան ոլորտին մէջ կը պտուտէր,
կը սիրէր ազգը, կը սիրէր հայրենիքը, որովհետեւ ա-
նոր միջոցաւ կարող էր ընդհանուր մարդկութեան ծա-
ուայել։ Եթէ կասկած մը ունենար, որ հայ ազգին փր-
կութիւնը անտէր, որը ժողովուրդներու պատիժ պիտի
ըլլար, ինչպէս դժոխք-Թիւրքիան, կը նախընտրէր, որ իր
ազգը ստրուկ մնար։ Չէ՛ սակայն, իր մէջը կզգար հա-
յութեան ազատ նկարագիրը, և բարեբախտ կը հա-
մարէր ինքզինք խեղճ, բայց լայն հայեացքներով օժտ-
ւած ազգի մը զաւակ ըլլալուն համար։ Աշխարհի որ
կողմ ալ ըլլար՝ գերութեան կապանքները փշոջել
նկրտող ժողովուրդներուն համար պաշտում մը ունէր։
Կարիպալտի հոգին կը կրէր գրեթէ։

Ուսանողութեան վերջնութեւն տարին վեց ամիս բանտ
մնաց իր փախած մէկ ընկերոջ համար, որ նոյնպէս
ապագային մեծ դեր պիտի խաղար ազգային կեանքին
մէջ։ Բանտէն ելլելէն յետոյ յաջողութեամբ շարունա-
կեց ուսումը և մինչև շրջանաւարտի օրը լուռ մնաց։
Բայց հայրը, որ տաճիկներու տունը հաց կուտար՝ Պետ-
րոսի բանտարկութենէ յետոյ աչքէ ինկաւ և հացէն
կտրեցաւ։

Կեդրոնականէն հաջիւ ոտքը դուրս դրած էր, վճռեց
նաւապետ ըլլալ. բայց հօրը անգործ և ցաւագար վի-
ճակը պահ մը մտածել տուաւ իրեն, մինչև որ Յակոբ
աղան — այս էր հօրը անունը — պտիկ խանութ մը
վարձեց ջուր և սուրճ ծախելու համար։ Բայց այդ
խանութը հազիւ կապրեցներ հայր ու աղայ. անգին
կը մնային դեռ մայր մը և եղբայրներ, որոնք նմանա-
պէս իրենց ձեռքը կը նայէին։ Բարկէն թշուառութեան
մէջ սնւած ջրեր ունէր, գիտէր անոր ամեն երանգնե-
րը. իր ընտանեկան թշուառութիւնը կը շփոթէր հա-
սարակաց տառապանքին հետ. «ի՛նչ ընեմ, կրտսեր, հա-
յութիւնը իմ ծնողացս պէս շատ դժբախտներ ունի,
անոնց ամենուն մէկէն դարման ընելու է²։

Տարի մը նաւի մը մէջ աշխատելէ յետոյ, մտաւ Ա-
զապ-Պարուի տաճկաց նաւային վարժարանը։ Ընթած
ասպարէզին եռանդով փակած էր։ Տաճիկ ընկերներուն
մտաւոր ըմբռնման վրայ կը ծիծաղէր. երկար բարակ
անոնց կը բացատրէր երկրաչափական տեսութիւնները,
որոնք բերանաբաց կը նայէին, մտքերնուն մէջ ըսելով

անշուշտ «նէ՛ պըլլը կեանքուր սըր³։ Խորհրդով ընտ-
րեց նաւապետութեան ասպարէզը. վաճառք փոխադրել
կամ հարստանալ չէր նպատակը, գանձ դիզելու ոչ
շնորհք ունէր, ոչ խեղալ, աւելի բարձր գաղափար
մ'ունէր. բայց չի հասաւ իր մուրատին։

Նաւային վարժարանին մէջ էր, երբ որոշեց յեղա-
փոխական կրկնար նետուիլ, ալիքներու դէմ մաքառելէ ա-
ռաջ հարկ էր բռնութեան դէմ մարտնչիլ. ուստի ինք և
համախոհ քանի մը ընկերներ միանալով կազմեցին «Սիւ-
նիք» խումբը և մտան «Դաշնակցութեան» դրօշակին
ներքէն «Դաշնակցութեան» Պոլսոյ առաքեալը առջև
օրէն նշմարած էր անոր մէջ կամքի ոյժ և գործելու
վառ մարմնաջ։

Օր մը նաւային վարժարանի սեփօրէնը կը կանչէ
Բարկէնը և քաղաքավարութեամբ կը ճամբէ զայն
հայ ըլլալուն համար։ Բարկէնի ուրախութիւնը չափ
չունէր. անկէց յետոյ հոգով սրտով փարեցաւ յեղա-
փոխական շարժման։ Արպէսզի թեւերը աւելի շարժէ,
հայրը, որ բոլորովին ուժասպառ եղած էր այլևս, հայ-
րենիք զրկեց և կրտսեր եղբայրն ալ անկիւն մը սըղ-
մեցուց, հացին փողը հանելու չափ։ Ինք այլևս ազատ
էր ամեն հոգէ։ Անդհանուրին սուգին առջև մոռցաւ
ամեն անձնականութիւն։

Բարկէն յեղափոխութեան խորոտիկ ծաղիկն էր, որ
կը ծլի ուղղակի թշուառ ժողովուրդին կուրծքին վրայ։
Մինչև վերջին րոպէն անտրտունը և անվզով գոր-
ծեց իր պաշտած ժողովուրդին սիրոյն ու փրկութեանը
համար։ Բոլոր սրտով կատէր տաճիկ ապականած կա-
ռավարութիւնը և կը գտնէր զայն կառավարութիւննե-
րուն ամենէն գարշելի տիպարը։ Դիտողութեամբ ու
փորձառութեամբ ըմբռնած էր, թէ սուլթանի դիմա-
կին ներքև սոսկալի հրէշ մը կար։ Ատանգի ահաւո-
րութեան առջև հոգիի վե՛հ թափ մը ունեցած էր, ա-
րի և անվհատ։

Երբ «Լ. Յ. Դաշնակցութեան» Պոլսոյ կոմիտէի ծանր
լուծը իր ուսերուն վրայ դրեցաւ, Բարկէն բազմապատկեց
ինքզինք։ Անխոնջ գործունէութեան լծորդեց երկաթէ
կամբ և ծայրայեղ ինքնապատահութիւն։

Գործին մարդն էր։ Դուր ու դադար չունէր, կը վազ-
վզտէր դէսուդէն և անձամբ հրահանգներ կուտար։
Մէկ օրւան մէջ ծով ու ցամաք իրար կանցներ։ Պոլսոյ
ծակն ու ծուկը սերտած էր և ասոր հետ մէկտեղ տաճիկ
ժողովուրդը լաւ ուսուցմասիրած էր. գիտակ էր նաև ա-
նոնց հոգեբանութեան. իր սուր դիտողն յատկութեան
շնորհիւն էր, որ ամենավտանգաւոր ձեռնարկներու ձե-
ջէն անվնաս և յաջող դուրս պրծաւ։ Լրտեսներու ու
ոստիկաններու քթին տակ փոխադրուածներ կընէր հիա-
նալի պաղարկունութեամբ. մազի չափ կասկած չի հրա-
ւիրելով վրան։ Կը սպրդէր տանկաց խաւերուն մէջ,
կը զննէր զանոնք, կը հարցաքննէր և ճարպիկ որսոր-

դի մը պէս ձեռնունայն ետ չէր դառնար: Անծանօթ մը, երբ Բաբկէնը տեսնէր այդ վիճակին մէջ անպատճառ լրտես մը պիտի կարծէր: Չափազանց գաղտնապահ էր. հոսմայեցի զօրավարին պէս, երբ իմանար թէ բաձկոնը իր գաղտնիքը գիտէ՝ կայրէր զանի:

Ահաբեկչական գործողութիւններ վարեց և աւելի վտանգաւոր դիմումներ ըրաւ կատարեալ անպատճառութեամբ: Գիշեր ցերեկ կը տքնէր, ինչպէս կըսէր իր ընկերներէն մէկը՝ «Դաշնակցութեան արթուն պահակըն էր»: Չանձրոյթը չէր թափանցած՝ անոր մորթին մէջ. ամեն բոպէ ոգևորելու ընդունակ էր: Սիրքը լի էր ընկերական լայն զգացումներով, ունտի սնամաուութիւնը, կեղծ ազգամոլութիւնը պարագայ տեղ չի գտաւ անոր մէջ: «Մարդիկ պարտականութիւններ ունին մէկը-մէկու», կըսէր, և ընկերային ազնւացման խորին հաւատացող մ'էր: Իրեն սիրական սկզբունք ընտրած էր, զոր միշտ կը կրկնէր՝ «Մէկը ամենուն հաժար, ամենը մէկուն համար»: Արդար կը գտնէր բունութեան դէմ, անօրէնութեան դէմ՝ բունի ուժով կուլի. հոն, ուր արդարութիւնը և իրաւունքը կանպատուի, ներքի էր ամենածայրայեղ միջոցներ գործածել: Թիւրքիան անոր համար վիթխարի սատակ մ'էր, որ իր Ֆիզիքական ու բարոյական գարշահոտութիւնով կը խամբեցնէր մտքի ամեն կենսական կարողութիւն, և կապականէր ընկերական միջավայրը: «Բարութիւն չէ՞ միթէ, կըսէր, վստահ չե՞ստով մը, մարդկութեան մէջէն այդ հոտած լէշը վերցնելը, թէև քիչ մը պիտի քրտնիւք»:

Բինկեանի և շրջակայ գիւղերուն աւերման ժամանակ իր ծնողաց սպաննիլը իմացած էր: Այդ տեսարանին առջև խշխշաց իր սիրտը՝ բայց անխռով մնաց: Ամենուն վրէժը մէկէն պիտի լուծէր: Այս առթիւ ընկերներէն մէկուն կը գրէր «Ծնողքս մեռան, տարուսը քու ծնողացդ, ճշմարիտ գործիչին համար ծնողք չիկան առանձին»:

Վերջապէս երբ հայութիւնը արցունքի տեղ իր երակներուն արիւնը կը պարպէր, երբ Հայաստանը ամայութեան ու աւերակներու աշխարհ մ'էր, երբ վայրենացած քաղաքակրթութիւնը անողորմ աչքերով կը նայէր մեր եղբայրներու խողխողման վրայ և թոյլ կուտար, որ Առաքորի ճիւղը լերան պէս դիակներ դիղէր, բովանդակ մարդկութեան արժանապատուութիւնը ոտնակոխ ընելով, «Դաշնակցութիւնը» վճռեց ահեղ ու մահացու հարած մը տալ սուլթանի գահուն և տարտրդնել անոր հիմքը: Այդ առթիւ Բաբկէն նախաձեռնութիւն ունեցաւ Պոլսոյ Աեղբոնական Վոմիտէի խորհրդակցութեան ներկայացնելու պանքի վրայ յարձակելու միտքը, զոր Եւրոպական կարգ մը թերթեր «դարուս մեծագոյն յղացումներէն» մին կանւանեն: Նոյնպէս ինքն էր, որ ամբողջ Պոլսը վառելու խորհուրդը յղացաւ թէև մերժւեցաւ, իբր անագորոյն գործողու-

թիւն մը, բայց իրողութիւնը ցոյց տուաւ թէ Բաբկէնը աւելի կորովամիտ եղած էր:

Վերջին օրը՝ ժամադրավայրին մէջ, ուր պիտի վճռուէր մահու և կեանքի հարցը, Բաբկէնը համակ աւիւն և յափշտակութիւն եղած էր: Երբ ամեն բան պատրաստ էր, ոգևորիչ խօսքերով յորդորեց իր ընկերները՝ չընկրկիլ ու և է զօհողութեան առջև: «Հայկական հարցը կը թաղի, պէտք է կուլիւք և յարութիւն տանք անոր, կըսէր, եթէ մեր նպատակին մէջ յաջողինք, իզուր չեն մեր թափած արիւնները: Հակառակ պարագային, մեր եղբայրները պիտի շարունակեն մեր սքրագան դատը աւելի ու աւելի կատաղորէն և աւելի հաւատքով»: Բոլոր ընկերները ուխտեցին հաւատարիմ մնալ մինչև վերջին շունչերնին:

Յետոյ իր ձեռքով բաժնեց զէնք, փամփուշտ և ուռմա: Տեսարանը սրտաշարժ էր: Բոլոր շարագուշակ նախազգացումները կը չքանային գործի վեհութեան առջև:

Ահաւոր և փառաւոր բոպէն մօտեցած էր: Սուլթանը թերևս այդ ժամուն հայերը բնաջինջ ընելու ծրագրներ կը դարձնէր Երլազի քարայրին մէջ, իսկ հայութեան արիասիրտ զաւակները իրենց թշուառ եղբայրներու կրած նախատիքի գերագոյն վրէժը լուծելու կը պատրաստուէին: Արն էր աւելի արդար և աւելի մարդկային...

Զինուորած խումբը վճռողական քայլերով մեկնեցաւ: Բաբկէնը հետևեցաւ այդ քաջարի հերոսներուն, ուռմաբերով գծանայնուած. ատրձանակը նւիրած էր ընկերներէն մէկուն:

Բայց աւաղ, իր սիրած ու կատարած սուրբ գործին վերջնական յաղթութիւնը չի տեսած ինկաւ պանքայի սանդուխներուն վրայ. երկրորդ և մեծ գոհն ըլլալով իր հոյակապ գաղափարին:

Թշնամուն գնդակը անոր իրանը թափանցած էր և իր ձեռքի թոււթերը պայթելով՝ բզկիկ-բզկիկ ըրած էին անվեհեր հերոսի մարմինը: Թշնամին, որ պատրաստ էր ներս խուժելու, այդ անակնկալ ուռմաբերու որոտումէն նահանջեց, որով Բաբկէն իր մահովն իսկ գործին յաջողութիւնը ապահովեց գրեթէ: Պանքի տէր դառնալէն ետքը, երբ ընկերները վերաւորեալները կը խնամէին, զայն արեան հեղեղներու մէջ գտան. իսկոյն փոխադրեցին պանքին գաւիթը, լւացին անոր ծաղիկ արիւնով մկրտած դէմքը և արտասաւրից աչքերով համբոյրներ տուին Ազգային մեծ նահատակին:

Կ Ը Շ Ա Ր Ո Ւ Ն Ա Կ Ե Ն Ք

Տխրահոգակ եւրոպական դիպլոմատիան սարսափահար Կ. Պոլսի հերոսական կուլից, շտապեց նորից ձեռք առնել մարտիրոս հայ ժողովրդի դատը և ըստ երե-

ւոյթին լըջօրէն զբաղել նրանով: Իսկապէս տեղի ունեցան զանազան տեսակցութիւններ և մտքերի փոխանակութիւն: Եւ իբրև հետեանք այդ դիպլոմատիական յարաբերութիւնների, թէ Հանստօն և թէ Սօլիւսբիւրին վստահ կերպով յայտարարեցին, որ Հայկական խնդրի վերաբերմամբ այլևս տեսակէտների տարբերութիւն չկայ, և պետութիւնները համերաշխ կերպով պահանջում են սուլթանից վերջ դնել իրերի ներկայ դրութեան և իրագործել ըէֆօրմներ: Մենք էլ ի նկատի ունենալով դիպլոմատիական յարաբերութիւնները և երկու դէմօկրատ ժողովուրդի քաղաքական ներկայացուցիչների հրապարակային յայտարարութիւնները, յայտնեցինք այն կարծիքը, որ Հայկական հարցը նոր շերտանի մէջ է մտել, որ այսպէս թէ այնպէս նա մի որոշ լուծումն կստանայ, միաժամանակ համոզած լինելով, որ այդ լուծումը երբէք չէ կարող բաւարարութիւն տալ հայ ժողովուրդի պահանջներին: Անցան շաբաթներ և մենք տեսնում ենք, որ գործնական ոչ մի քայլ չէ արւած, որ նախկին դրութիւնը շարունակուում է՝ տեղի է ունենում կոտորած, բանտարկութիւն, սարսափահար ժողովուրդի մի մասը թողնում, փախչում է երկրից. տէրօրը ամեն տեղ կատարեալ է: Ինչպէս միշտ, այս անգամ էլ դիպլոմատիան միայն խօսեց և աւելի ոչինչ: Եւ դեռ բաւական չէ, որ դիպլոմատիան միայն խօսում է, նա մինչև իսկ պաշտպան է հանդիսանում Մեծ-Ռճրագործին և յանցանքը ձգտում յեղափոխականների վրայ. դիպլոմատիան պաշտպան է հանդիսանում այն Ռճրագործին, որը դատապարտւած է մարդկութեան կողմից և որի հասցէին միլիօնաւոր բերաններից միայն անէծք ու հայհոյանք են տեղում: Քրանսիական հասարակապետութեան քաղաքական ներկայացուցիչը յայտարարեց աշխարհին, որ յեղափոխականները երկրի զանազան կողմերում առաջ էին բերել ապստամբական շարժումներ. սուլթանի կառավարութիւնը ստիպւած էր ճնշել այդ շարժումները, միայն նա խիստ միջոցներ դիմեց: Հանստօն թէև խոստովանեց, որ սուլթանի կառավարութեան մէջ անարխիա է տիրում և այն էլ յիւրեկից մինչև ներքև, բայց վախեցաւ նկարագրել կոտորածի իսկական պատկերը, քաջութիւն չունեցաւ ներկայացնել սարսափները իւր բոլոր ուժով. նա ուրացաւ ճշմարտութիւնը և յետոյ միջոց՝ խօսքով ուզեց վարդոյր քաշել ծածկել հարիւրհազար դիակները և արիւնով ողողած աւերակ երկիրը: Ամբողջ աշխարհը գիտէ, թէ ո՞վ է կոտորածի պատճառը և ո՞ւմ վրայ է ընկնում յանցանքը. ամբողջ աշխարհը գիտէ, որ կոտորածի իսկական հեղինակը Օսմանեան կայսրութեան պետը՝ Մեծ-Ռճրագործ սուլթան Համիդն է, որ կոտորած եղաւ շնորհիւ դիպլոմատիայի թուլութեան ու անհամերաշխութեան: Բայց Հանստօն ուրացաւ ճշմարտութիւնը և Քրանսիական ազգային ժողովն էլ Ռճրագործ

Համիդի մեղսակցին վստահութեան քաւ տեց, որով ինքն էլ պաշտպան ներկայացաւ դահիճներին: Բայց միթէ դիպլոմատիան լոկ խօսքերով կարող է իր վրայից թափ տալ պատասխանատուութիւնը: Ո՞վ չգիտէ, որ բաւական էր մի լուրջ, դրական սպառնալիք Մեծ-Ռճրագործին, որպէսզէ նա չյանդգնէր իր դժոխային ծրագիրը գործ դնել: Դիպլոմատիան յանձին Հանստօնի, ուզում է իր արիւնոտ ձեռները լւանալ և ապագայում տեղի ունենալիք դէպքերի պատասխանատուութիւնից ազատ մնալ բայց արիւնոտ փաստերը դեռ թարմ են, որոնց վրայ մատնացոյց եղաւ Քրանսիական ժողովուրդի հաւատարիմ ներկայացուցիչը՝ Թօրէսը, պատուելով այդ վարագոյրը, թէև յաղթութիւնը մնաց Հանստօնի կողմը:

Մեծ-Ռճրագործը ի նշան երախտագիտութեան վարձատրեց իր պաշտպաններին. նա դիպլոմատիային արժանացրեց մի փառաւոր ցինիկ ծաղրի: Ահա փաստը. — Հանստօն և Սօլիւսբիւրին յայտնում են, որ իրենք սուլթանին կը հասկացնեն և նրանից կը պահանջեն վերջ դնել իրերի ներկայ դրութեան և երկրի մէջ ըէֆօրմներ մտցնել: Իսկ սուլթանը իբրև պատասխան դրանց, յայտարարում է՝ որ յբանտից պիտի արձակէ ան մեղքներին և այլ ևս թոյլ չպիտի տայ այդպիսիներին հալածել: Սա մի ծաղր չէ, սա մի փառաւոր ապտակ չէ՞ դիպլոմատիային և միաժամանակ մի դժոխային հեղինակութիւն ամբողջ աշխարհին: Լուռ ու մունջ տարւեց այս անպատուութիւնը և մինչև իսկ գոհունակութիւն պատճառեց. ոմանք էլ յաղթութիւն բողաւեցին: Արի՛ն խղճաւ Եթէ դիպլոմատիան, դրա հետ և այն հասարակութիւնը, որ յուզել, գրգռել էր Հայկական սարսափներով ու խաչակրաց արշաւանք էր քարոզում, ընդունակ է տանել սյդպիսի մի ապտակ, այդպիսի մի ստոր վարմունք, հայ յեղափոխականը, դրա հետ և հայ ժողովուրդը ընդունակ չեն: Այդպիսի մի լիրբ վարմունք, որ ուղղւած է միաժամանակ և վերջիններիս հասցէին, յետ կը դարձնուի ու անպատիժ չի թողնուի: մենք շատ նախանձախնդիր ենք մեր պատուի համար: Սրանք լոկ խօսքեր չեն, հայ ժողովուրդը այդ ցոյց է տուել ցոյց է տուել, որ ինքը երբէք վիզ չի ձկիլ բռնակալին ու նրա սոբերի տակ չի սողալ, որքան էլ թշնամին ուժեղ լինի, որքան էլ տմարդի կերպով շարունակէ իր սարսափները: Չէ, հայ ժողովուրդը չի ստորանալ թող թշնամին շարունակէ կոտորել, աւերակ դարձնել բայց և այնպէս նա չի դաւաճանիլ իր ազատութեան Սուրբ Գործին:

Երբ դիպլոմատիան ցոյց է տալիս, որ ինքը անզօր է խաղաղ միջոցով Հայկական խնդիրը լուծել իսկ պատերազմելու էլ երբէք տրամադիր չէ, սարսափելով միջազգային պատերազմից և մինչև իսկ մեղսակց է, երբ մեր թշնամին էլ հեգնում, ծաղրում է, շարունակելով միաժամանակ հայ ժողովուրդի ոչնչացման գործը, մենք

չենք կարող մի՛ րոպէ անգամ շեղել մեր գծած ճանապարհից, դարարել յեղափոխական շարժումներ առաջ բերելուց, կուսելուց մենք մեզ թոյլ չենք տալ սարսափներին հանդիսատես լինել, ինչպէս մեզնից պահանջում էր սուլթանի բարեկամ դիպլոմատիան: Եւ մի՞թէ դեռ կը գտնուի մի մարդկային էակ բացի դիպլոմատից, որ այդպիսի մի պահանջ դնի: Ո՛չ, մենք այդպիսի յանցանք չենք գործիր: Թշնամին զինաթափ չէ եղել, զինաթափ չենք եղել և մենք յիշեցնելու՝ կուս է մղում և վաղուց է վիճակը ձգւած՝ կամ մենք, կամ Մեծ-Ռճրագործը. երկուսից մէկը պիտի ոչնչանայ:

Մենք մնում ենք մեր համոզմունքի մէջ—հայ ժողովուրդի ներքին փրկողը յեղափոխութիւնն է և որքան ներքին մեր ուժերը, մենք այդ ճանապարհով կերթանք: Դիպլոմատիան թող շարունակէ լինել ներքնապետի ծաղրի առարկան, մենք նրան չենք նախանձում...

Շ Ա Տ Ա Խ Ի Կ Ռ Ի Ի Ը

21/2 օգոստոս 96 թ.

Հատախի հերոսական ընդդիմադրութեան մասին մենք հաղորդել էինք իր ժամանակին: Այժմ աւելորդ չենք համարում հրատարակել այդ փառաւոր կուսի մանրամասնութիւնները, որտեղ աւելի ևս աչքի է ընկնում զէնքի նշանակութիւնը:

* *

Վանը ումսակոծած էր: Հարիւրաւոր գեղեցիկ տներ աւերակ, մոխրակոյտեր դարձած էին: Յեղափոխական երիտասարդութիւնը քաշւած էր քաղաքէն դէպի Պարսկաստան՝ ահագին բազումներ: Կառավարութիւնը միանգամայն ապահովւած կը համարէր ինքզինքը, մանաւանդ երբ հետզհետէ կը հասնէին սահմանազրկ խի հարիւրաւոր երիտասարդներու կոտորելու լուրերը՝ զանազան հաստատուն փաստերով:

Վասպուրականի գաւառներէն շատերը զարնւած էին արդէն՝ քաղաքի կոտորածը և կուսը սկսելուն պէս: Միայն Մոկս գաւառը պաշտպանւած էր քիւրդ Մուրթալա բէկի շնորհիւ, որը շտապով քաղաքէն Մոկս հասաւ իր սիրած գաւառի հայ ժողովուրդը սոսկալի վտանգէն փրկելու համար:

Հատախը ոտքի էր կանգնած: Սպասած սարսափելի ճգնաժամը աչքի առաջ ունենալով՝ Հատախի ժողովուրդը վճռած էր դիմադրել, կուսել և այնպէս մուսնել: Ժողովուրդը ամփոփւած էր երկու տեղ, մէկ մասը Թաղի մէջ, միւսը Փեսան-Դաշտի մէջ: Տեղական տաճիկ կառավարութիւնը սկսաւ սարսափել ժողովուրդի պատրաստութենէն, հաստատ համոզւած լինելով, որ իրեն ալ պիտի դիմադրեն, եթէ միջամտելու լինի. իսկ ուժերը աւելցնելու ճար չկար: Դայմագամը յայտարարեց՝

Թէ կառավարութիւնը չը միջամտեր, միայն թէ կաշաղներ չլինին իրենց մէջ: Ժողովուրդը առանց կարևորութիւն տալու՝ Թաղի երեք տուներու մէջ դիրքեր պատրաստեց կուսելու համար և զխաւորապէս մէկ ընդարձակ երկարի տան մէջ ամփոփեց բաւականաչափ պաշար: Զուրը Տիգրիսէն կարելի էր հանել տան մէջ: Մեծ դիրքն այդ էր: Իսկապէս, Թաղի մէջ կաշաղ չկար, բոլորը տեղական առիւծներ էին՝ մօտ 70 շէշխաններով և քանի մը փամփուշտաւոր հրացաններով զինւած:

Թաղէն երկու ժամ հեռու՝ Սիվտիկն գիւղացիները իրենց 30 շէշխաններով և Յ-Ա փամփուշտաւոր հրացաններով գիւղի վերելի սարը բարձրացած և ամրացած՝ կապասէին կատաղի քիւրդ խուժանին:

Իսկ Վարդան՝ Դաշնակցական իր փոքրիկ հայրուկային խմբով Փեսան-Դաշտի մէջ նստած, հարիւրաւոր ժողովուրդ գլխին հաւաքած, որ եկած էին Փեսան-Դաշտի չորս գիւղերէն և Գաւաշի գաւառէն, սիրտ կուտար, կը խրախուսէր ժողովուրդը, որ չվախնան, չը վճատին և մինչև վերջին շունչը կուսին: Հատախի բոլոր Դաշնակցական խմբերը կազմ ու պատրաստ էին: Վարդան Փեսան-Դաշտէն նամակ գրեց Թաղի ընկերներուն, որ պատրաստին և երբէք չսոսնարհէին թշնամու առաջ: Պիտաբիլ երբէք և ոչ իսկ կառավարութեան խոստումներէն, կուսել մինչև վերջին շունչը: Հասեր է ժամը, որ անվիճեր կերպով պէտք է նահատակուի հայրենի հողի վրայ:

Քիւրդերը նախ յարձակեցան Փեսան-Դաշտի վրայ և Կաղաղիզ գիւղէն սպանեցին եօթը մարդ, ճիշտ այն ժամանակ, երբ Վարդան իր խմբով Սրտոսի գլուխը բարձրացած պէտք է անցնէր Գաւաշի կողմերը: Լուրը հասնելուն պէս Վարդան վերադարձաւ, բայց քիւրդերը արդէն փախած էին: Երկրորդ անգամ աւելի մեծ բազմութեամբ յարձակեցան նորէն նոյն Դաշտի Շիդան գիւղի վրայ, խուժը իր դիրքերու մէջ պատրաստ էր և սկսեց կուսել: Քիւրդերը երեք զոհ տալով՝ չհամարձակեցան մօտիկնալ և լուր տւին ամեն տեղ, որ օգնութեան հասնին հայ կաշաղները կոտորելու համար: Վարդան նկատելով այդ, ընկերները քիւրդերու դէմ թողուց և ինք ժողովուրդի հետ գիւղը իջաւ: Հայ պատրաստել տուաւ թէ իրենց և թէ ժողովուրդի համար: Գիշերւայ ժամ՝ 2-ի ատեններ լուր տուաւ խմբին, որ իրենց դիրքերէն գիւղը իջնեն: Խուժը քանի մը հրացան արձակելէ վերջ՝ յայտարարեց քիւրդերուն, որ այլևս չպիտի կուսին մինչև առաւօտը: Քիւրդերը մինչև լոյս անընդհատ կրակ տեղացուցին մեր դիրքերու վրայ: Լուսաբացին շատ դժարութեամբ մօտենալով դիրքերուն, տեսան որ ոչ ոք չկար: Խուժը վերցնելով իր հետ բոլոր ժողովուրդը՝ քաշեցաւ դիմացի բարձր սարի վրայ և դիրք բռնեց այնտեղ:

Քիւրդերու հաւարը հասաւ և ամբողջ Փեսան-Դաշտը ծածկեցաւ ձիււոր և ոտաւոր դաջաններով: Բայց չհամարձակելով խուժին մօտենալ՝ Հիտան գիւղը, որ բոլորովին դադարի էր, այրեցին ու կատաղած, փրփրած անցան դէպի թաղը:

Թաղեցիները մէկ օր առաջ իրենց դիրքերու մէջ ամրացած էին արդէն: Հաբաթ օր (15 յունիս) կէս օրի ատեններ Փեսան-Դաշտի քիւրդ խուժանը հասաւ Թաղուր պատրաստ կապասէին կրպիցիներ իրենց յայտնի

աւազակապետ Շաքիրի առաջնորդութեամբ, խալէլանցիներ և ուրիշ քիւրդ ցեղեր:

Առաւմարութիւնը շան նման կը դողար. քանի անգամ լուր տւին թէ կաջաղները Փեսան-Դաշտ նստած են և նա երբէք չչարժւեցաւ: Իսկ այժմ՝ բոլոր ստորնութեամբ Թաղեցոց երկու փոքր դիրքերը պաշարեց զօրքով և չթողցուց, որ կուէին: Այդպէս կառավարութիւնը քիւրդերու հետ երկու փոքր դիրքերը, ոչնչացնելէ յետոյ յաջողեցան բաւական ժարգ ջարդել այդ տեղեր: Քիւրդերէն ալ ընկան թէև, բայց քիչ: Ազատւողները մեծ դիրքի մէջ մտան:

Ընդհանուր ոգևորութիւն կը տիրէր այդ ընդարձակ շէքի մէջը: Բաղմութիւնը լիք, երիտասարդ, ծերունի, կին, աղջիկ ու երեխայ ամենքը ուրախ զւարթ աշխատութեան մէջ էին: Հրացանաւորները տան չորս կողմի դիրքերու վրայ կանգնած՝ պատրաստ կապասէին և երևցած քիւրդը գետին կը գլորէին: Մէկ մասը նոր վառօր կը պատրաստէր, գնդակ կը ձուլէր. փամփուշտ կը լեցնէր և այլն: Աինքը հաց կը պատրաստէին և իրենց եղբայրներուն կօգնէին գնդակ ու վառօր տալով, փորկները դիրք շինողներուն կը ծառայէին՝ քար ու կաշասցնելով: Աեանքը կեռար այդ տեղ, յուսահատութիւն չկար և ամենքը հաւատացած էին, որ յաղթանակը իրենցն էր:

Աւաջին կատաղի յարձակման քիւրդեր յաջողեցան սպաննել դիրքի մէջ երկու հոգի, որովհետև լաւ պատրաստուած էին: Անմիջապէս թաղիքներ թրջելով պատուհաններու դիմացը քաշեցին, այդպիսով գնդակի աղբեցութիւնը զգալի կերպով կը տկարանար:

Պաշարման խիստ վիճակի մէջ՝ Տիգրիսէն ջուր տանել ներս անկարելի էր և բակի մէջի փոքրիկ աղբիւրը ցամքեցաւ յանկարծ. այդ որ բաւական վճատութիւն առաջ բերաւ ժողովօրի մէջ, բայց անսահման եղաւ ոգևորութիւնը և ուրախութիւնը, երբ անակնկալ կերպով տան երկու թոնիրները ջուրով լեցւեցան ու այդպէս կը մնան մինչև հիմա: Զրի հոգն վերցած էր, թէև հացը շատ պակաս էր, բայց մեր կտրիճներ դիտցան քիչով դո՛՛հ մնար:

Պաշարման ժամանակ երկու անգամ փորձեցին այրել դիրքը: Մեր անվեհեր դիւցազնուհիներ դուրս եկան և յաջողեցան մարեցնել կրակը երկու անգամ ալ, ու այդ պատճառով հինգ կիներ նահատակեցան: Այդ, հինգ դիւցազնուհիներ իրենց կեանքը զոհեցին և ամբողջ ժողովուրդը ապատեցին: Շատակցի կինն ալ գիտէ մեռնել:

Առաւմարութիւնը առատ առատ փամփուշտ և զէնք ցրելով քիւրդերուն, երբ տեսաւ որ անկարելի էր յաղթել հայ կտրիճներուն՝ զօրքը մէջտեղ ձգեց ուղղակի և երկու գիշեր զօրքերը քիւրդերու հետ միասին կրակ տեղացուցին դիրքի վրայ: Գայմաբա՛մ ալ լուր տուաւ Ղան և օգնութիւն ուզեց: Քաղաքէն անմիջապէս մէկ վաշտ զօրք մէկ թնդանօթով ճամբայ կուսարի բինբաշի առաջնորդութեամբ:

Մինչև օգնութեան հասնելը՝ քիւրդերը երկուշաբթի իրիկուն քաշած էին արդէն և ժողովուրդը դիրքէն դուրս եկած: Բինբաշին հասնելով թաղը՝ աչքի վարնող մարդիկ ձերբակալեց և 30-ի չափ շաշանա հաւաքելով՝ ազատ արձակեց:

Դիրքէն դուրս անհատական կտրճութիւններ շատ

կատարեցան թաղի մէջ. ոմանք նահատակեցան, ոմանք ազատ մնացին:

Թաղի ամբողջ կոտորածը 80-90-ի մօտէ, որոնց 40-ը բնիկ թաղեցիներ են, իսկ մնացածները Շատախի դիւղերէն, որոնք հաւաքուած էին Թաղի մէջ: Քիւրդերէն ընկան 50-է աւելի, Շաքիրը ձեռքէն վիրաւորուեցաւ:

Ամբողջ Շատախը դիմելով ինքնապաշտպանութեան՝ յաջողեցաւ փրկել ինքզինք սոսկալի կոտորածէն և պատրաստ է տակաւին դիմադրել նոր սարսափներու՝ եթէ երևան դան:

Շատախցին տարաւ փառաւոր յաղթանակը, մինչդեռ միւս գաւառները ոչխարի նման վիզները երկնցուցին թշնամու սուրին առաջ:

* *

Շ Ա Տ Ա Ս Ի Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Բ Ը

ԹԱՂ.—Շատախ գաւառի կեդրոնատեղն է, Տիգրիս գետի վրայ շինուած հովտի մէջ, այնտեղ ուր Սիվտկի ջուրը կը խառնուի Տիգրիսին: 200 տունէ աւելի բնակիչ ունի՝ բոլորն ալ հայ: Գաւառին գայմաբամը այնտեղ կը նստի եւ զօրքը՝ որ 100-ի չափ է միշտ նշանաւոր գիւղաքաղաք է իր առեւտուրով, ծաղկած շալապործութեամբ եւ բնակիչներու կտրճութեամբ:

ՍիվՏկի.—Թաղէն 2 ժամ հեռու դէպի հիւսիս 30 տուն է, զուտ հայաբնակ գիւղ է, հովտի ստորոտ՝ ջրի ափին վրայ շինուած:

ՓեՍԱՆ-ԴԱՇՏ.—Թաղէն վեց ժամ հեռու դէպի հիւսիս ընդարձակ դաշտ է, որու չորս անկիւնի վրայ շինուած են չորս հայաբնակ գիւղեր Շիտան, Կաղաղիզ, Առեղ եւ Կայնամիրան: Մէջտեղը ընդարձակ Փոս-Դաշտը տարւան մեծ մասը լճացած կը մնայ սարերէն հալած ձիւներէն, միայն աշնան կողմը կը քաշուի: Զրի խորունկութիւնը թէև 8-10 կիւիւի կը հասնի՝ բայց եթէ փոքր աշխատութեամբ ճամբայ մը բացուի, բոլոր ջուրը կը քաշուի Շատախի հովիտը եւ կը խառնուի Սիվտկի ջրի հետ: Եթէ այդ դաշտը ցամաքի կրնայ ամբողջ գաւառին հայ մատակարարել: Փեսան-Դաշտը բարձր լեռներով շրջապատուած՝ սահմանակից է հիւսիսէն Գաւաջին, իսկ արեւմուտքէն Մոկս գաւառին:

Շատախ գաւառ կը պարունակէ իր մէջ 40-է աւելի գիւղեր, որոնց մեծ մասը հայ են: Գաւառին սահմաններն են՝ արեւմուտքէն Մոկս, հիւսիսէն Գաւաջ եւ Հայոց-Ջոր, արեւելքէն Նորուզ, հարաւէն Նորդուզի մէկ մասը, Պոհտան եւ քանի մը քիւրդ ցեղեր՝ խալիլանցիք, եղզինանյիք եւ այլն:

ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ԴԱՏԱՊԱՐՏԵԱԼՆԵՐԸ

11/23 սեպտեմբեր 96 թ

Տրապիզոնի բանտի քաղաքական յանցանքով ամբաստանուած 27 անձերու 7-ին վճիռները պաշտօնապէս իրենց իմացուցած են:

1. Մանուկ Ա. Թաթոսեան, 47 տարեկան. բնիկ տրապիզոնցի: Ցմահ բանտի դատապարտուած, տունէն

3. Յ. Գաշնակցութեան՝ իրեր (կնիք, զէնքեր ևն) գտնուելուն համար:

2. Ստեփան Ա. Թաթոսեան, 56 տարեկան, ատաղձագործ. առաջնոյն եղբայրը ըլլալու ոճիրը գործած ըլլալուն՝ 10 տարեան բանտի դատապարտուած է:

3. Գրիգոր Ա. Թաթոսեան, վերիններուն եղբայրը, 44 տարեկան՝ միևնոյն յանցանքով 10 տարեան բանտի դատապարտուած:

4. Հեթում Տիրատուրեան՝ 30 տարեկան, տրապիզոնցի. ամերիկեան հպատակ, բորբոքովն սուտ զրպարտութիւնով 5 տարի բանտի դատապարտուած:

5. Մահտեսի Աարդան Անանեան՝ 50 տարեկան, պարսկահպատակ. երկու սուտ վկաներու զրպարտութեամբ 5 տարի բերդարգելութեան դատապարտուած:

6. Արշակ Գիւղզեան, 35 տարեկան, տրապիզոնցի. կասկածելի երեւնալուն՝ անպայման Աքիայ արտուրու վճիռ տրուած է:

7. Մահտեսի Մինաս Թիւթիւնձեան՝ 35 տարեկան, սրճագործ. տրապիզոնցի, իրր յեղափոխական կասկածուած, 5 տարեան բերտարգելութեան վճիռ տրուած է: Այս անձը մէկ տարուայ բանդարկութեան միջոցին անպարտ արձակելով, ամեն տեսակ սուտ մասնութիան գիւսած է, բայց զարձեալ դատապարտուած է:

Տ Ե Ղ Ե Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե ր

Անդրիան սուկայի պարտութիւն կրած՝ քաշուած է երևուում ասպարէզից: Այսօր «հիւանդ մարդու» շուրջը պատուր Ֆրանսիան է: Նա է, որ հայկական սարսափներին վերջ տալու պատրաստուած Ֆինանսիստներին շահերն է ձրգտուած առաջ տանել. նա է, որ «խիստ» դիմումներ է անում սուլթանին, նրան է, որ սուլթանը անընդհատ զեկուցումներ է տալիս իր կատարած եւ կատարելիք ընթացիկներին մասին:

— Կազմել է Հայոց Ազգային Ժողովը եւ կանոնադր կերպով ձեռնարկել է պատրիարքի ընտրութեան: Ընտրել է Օրմանեանը, որ պատճառել է ընդհանուր բաւականութիւն:

— Արտաքոյ կարգի դատարանը, որ կազմուած էր վերջին խառնակութիւնների հեղինակներին գանձելու եւ դատելու, բայց ոչը դարձել էր իրականապէս հայերին հալածելու ամենավրդովեցուցիչ մի հաստատութիւն, վերացել է սուլթանի մի իրադէշի:

— Խառնակութիւններից յետոյ բանտարկուածներից 1,800 հոգի ազատ են թողնուած, ինչպէս եւ հաղորդել էինք անցիակ համարում:

— Դիարբէքի վալին՝ Ենիգ փաշան, որ քաղաքի սուկայի կոտորածի գործադրիչն էր եւ որի պաշտօնակալութիւնը ամբողջ մի տարի պահանջում էր ֆրանսիական պետական կամրօնը, վերջապէս փոխուած է եւ նրա տեղը նշանակուած Խալիպ բէյը:

— Ոստիկանութիւնը վերակազմակերպել է եւրոպական ձեւով:

— Հանստօն յայտնել է մինիստրներին խորհրդին, որ մեծ եռանդով բանակցութիւններ են տեղի ունենում թէ խոտայած ընթացիկները գործադրելու եւ թէ նոր անհրաժեշտ վարչական-ֆինանսական ընթացիկներ ձեռք բերելու համար:

— Մարաշում զինուորական ատեան է հիմնուած՝ հայր Սուլվատօրին սպանման մէջ մեղադրող Մաղաքի բէյին դատուելու համար:

— Հանստօն յանձնուել են այն հրահանգները, որոնք ուղարկուած են Անատոլիայի վիլայէթներում ընթացիկները

գործադրելու, ինչպէս նաեւ նոր նշանակուած պաշտօնակարներին ցուցակը:

— Ընթացիկների ծրագրի համաձայն, կայսերական կառավարութիւնը նշանակել է վեց վիլայէթներում գաւառների գայմագամներին քրիստոնէայ օգնականներ Բաշիայի, վեց վիլայէթներում սկսել են հաստատել յատուկ դատական մարմիններ համեմատ ծրագրած ընթացիկների:

— Հայկական նահանգները երկու տարի ազատ են մնալու հարկատուութիւնից:

Բ. Դուռը յանձնել է դեսպաններին մի յիշատակագիր, ուր թուում է մի առ մի արդէն Անատոլիայում գործադրած ընթացիկները:

Եւ մինչդեռ ֆրանսիական մամուլը թմրակարում էր գիւլամարտի տարած յաղթութիւնը, մինչդեռ ֆրանսիական հաստատիւները չեն կարողանում դուրսել իրենց զինուորների կամրօնի նոր ֆինանսական քաջի յաջողութիւնը նախատեսելով, Տաճկահայաստանից չարաձեւակում են տեղալ մէկը միւսի յետեւից սովորական սրտամարմնը լուրերը:

— Ճիշտ է, Ազգային Ժողովը կազմել է, բայց անպարտի, եւ այդ «Ժողովը ազգի ամենամտանելի պաշտը թողած, զբաղուած է Մահմանադրութեան քննութեամբ: Ա՛յլքեր են այժմ այդ Ժողովի անդամները եւ ի՛նչ փոփոխութիւն կարող են դուրս առաջ բերել ներկայ տարտափների ազդեցութեան պակ:

— Արտաքոյ կարգի դատարանը վերացել է. բնականաբար նա պէտք է վերանայ, որովհետեւ քաղաքում մարդ չմնաց, բանտերում ազատ տեղ: Բաշիայի, նա ոչնչալուրեց սուլթանի խոտորմից 10 օր յետոյ: Իսկ այդ ժամանակվոց բաւական էր «պակաս բաները կարգի ձգելու»:

1,800 բանտարկուածները ազատուած են: Մահալիս ո՛րտեղ են այդ ազատուածները, ո՛վքեր են դուրս. — յայտնի չէ:

— Դիարբէքի վալին՝ Ենիգ փաշան պաշտօնակալ կրու, նրա տեղը նշանակելը Խալիպ բէյը, եւ նոր սպառափելի կատարած տեղի ունեցաւ այդ դժբախտ քաղաքում:

— Ոստիկանութիւնը վերակազմակերպել է եւրոպական ձեւով: Հայերիս միակ միւլթարանքը ստաճիկական անուշտաթիկանութիւնն է. այժմ Եւրոպան հայերի բարիքի համար ոստիկանութիւնը վերակազմուած է. այդ էր մեզ պակաս:

— Մինչեւ իսկ հայր Սուլվատօրի մահան հեղինակ Մաղաքի բէյը դեռ ազատ պատում է...

— Անդրիական միստիօնարը, որ նպատակներ էր բաժանում հայերին Մարաշում, բանտարկուած է:

— Էվերիկ վիւղում, Կեսարիայի շրջակայքում, նոր կոտորած է եղել: Կոտորածներ են տեղի ունեցել Դիարբէքի եւ Խարբէքի: Ըստ «Դէյլի-Նիւզի» 500 սպանուած կայ:

— Պաշտօնակալ եղած Նազըմ փաշան արժանացել է փառաւոր պարգևների սուլթանի կողմից:

— Հայ ծառայողներին շարունակում են արտաքոյ, մինչեւ իսկ երկաթուղու վարչութիւնից:

— Հրաման է արձակել ձերբակալել 15 հայ, որոնք մեղադրուել են համարում Ղալաթիայի հայ եկեղեցու գործում:

Նոյն հալածանքը, նոյն թալանը, նոյն կոտորածները...

Ֆրանսիային չի յաջողում Ռուսաստանը արջի կոպտութեամբ խոչնդոտներ է յարուցանում իր սիրուհու գիւնայ մանամանը նրա ֆինանսական առաջարկութիւնների սուլթան: Նա իրեն սեփականութիւն է համարում Տաճկաստանը եւ թոյլ չի տալ ուրիշներին միջամտել ու իր ծրագրով խանգարել: Իսկ այնտեղ թող կոտորուին, աւրբին, ի՛նչ փոյթ նրան... Անդրիայից յետոյ Ֆրանսիան էլ չուսով կը հեռանայ: Այն ժամանակ կարգը Ռուսաստանին է: Տեսնենք, նա ինչ ձեւով կը տանի Տաճկահայաստանի «խաղաղացման» գործը:

Գաշնակցութեան անձամտօժանից եւնդուում է Թղթակցութեան եւ Ներքառուութեան համար դիմել: